

גדליה נגאל

ש"י עגנון ומקורותיו החסידיים

עיון בארבעה מסיפוריו

מכון קורצוויל, אוניברסיטת בראיילן, רמת גן

גדליה נגאל

ש"י עגנון ומקורותיו החסידיים

עיון בארבעה מסיפוריו

TJ 5053
A4 Z8 N5
1983

Gedalyah Nigal

S.Y. Agnon
and his Hasidic Sources

החוברת נדפסה בסיוע
הקתדרא לתולדות יהדות מזרח-אירופה ותרבותה ע"ש שמשון פלדמן
והקתדרא לחסידות ע"ש קלרה ויצחק ליב שניידרמן
באוניברסיטת בר-אילן רמת-גן

©

כל הזכויות שמורות למחבר

נדפס בישראל תשמ"ג
Printed In Israel 1983

"נחלה"

שרותי הדפסה, הפצה והוצאה לאור בע"מ

טל': 523364 (02)

בסיפוריו של ש"י עגנון שני רבדים: הגלוי והסמוי. לאחרון משתייכים מקורותיו של הסופר אשר שימשו אבני-יסוד בבנין יצירותיו. מאמר זה יוכיח כי הסיפור החסידי הוא מאבני הפינה באחדים מסיפורי המספר, יחשוף מקורות ויצביע על אופני הזדקקות ודרכי קליטתו ועיבודו של עגנון את מקורותיו החסידיים.

האם יש לנו עדות מפי עגנון עצמו על שאיבתו ממעיינות הסיפורת החסידית? בידו מספר התבטאויות מפיו של המספר. בשיחותיו עם דויד כנעני אמר עגנון בין היתר: "...מ'העקוב' הייתי משמיט את הסיפור על הבעל שם טוב. לתת רק את שלי ולהשתחרר מהשפעות זרות".¹ הודאתו של המספר בדבר שימוש במקור סיפורי חסידי אחד לא באה לכאורה אלא לשם הדגשת חד-פעמיותו של המעשה, ולדחות על הסף סברה שכביכול קלט לתוך סיפוריו חומר חסידי ואחר. עגנון הכחיש בכלל השפעות זרות על יצירתו, כולל השימוש בסיפורת החסידית. בחיבורו של כנעני מובאים דברי עגנון הבאים: "המבקרים מדברים על השפעות ואינם מבינים כי יש מספר השואב הכל מעצמו, מעולמו הפנימי"². יתרה מזו: בדברו על אסופות אנתולוגיות הוא שם ללעג 'גנב' פלוני, שהעתיק מספר 'ימים נוראים' שלו, בציינו אמנם את המקורות על-פיו, אך בהעלימו את העובדה שהעתיק מתוך האנתולוגיה. כאן מוסיף עגנון ומעיר: "...נכון, בימי הביניים לא היה קיים מושג הפליגיאט [...] אבל אח"כ נשתנו הדברים", מדבריו שהשמיע לכבוד מרטין בובר (בשנת תשי"ח) אף נשמעת נעימת זלזול במעבדים מקורות ספרותיים. וכה אמר: "...הואיל ונגעתי בסיפורי מעשיות אומר בהם דבר. כל שיש לו מקור, קרא במקור וזרוק את העיבוד הספרותי..."⁴.

בנאום שנשא עגנון בשעת קבלת פרס נובל שינה המספר לכאורה את טעמו. הפעם דיבר במפורש על מקורות היניקה שלו⁵, החל בחז"ל, דרך ספרות ימי הביניים, ועד לרמב"ם⁶. אך דוק: לא נאמרה מפיו מלה וחצי מלה על הסיפור החסידי, שממנו, כפי שנראה, שאב מלוא חופניו. צדק איפוא הלל ברזל, שבהביאו את דבריו עגנון אלה הוא מציין: "...יש להוסיף התיחסות גם לכתביהם של הקלאסיקונים מבין אומות העולם ועד לאחרון המספרים החסידיים"⁷, אלא שבהערה לדבריו⁸ — בה היינו מצפים לארגומנטציה מדעית — אין שום הצבעה קונקרטיה על מקור חסידי כלשהו.

1. דוד כנעני, ש"י עגנון בעל-פה, מרחביה תשל"ב (1971), עמ' 34.

2. שם, עמ' 112.

3. שם, עמ' 35.

4. ש"י עגנון, מעצמי אל עצמי, ירושלים תל אביב תשל"ו, עמ' 262. לכאורה קיבל כאן את ביקורתו של מיכה יוסף ברדיצ'בסקי (החקופה, כרך ה, וארשה 1920, עמ' 484) שבסוף רשימתו על "עקוב למישור" יעץ לעגנון לעזוב את לשון החסידים "...לא ישתה מבאר לא חפר בעצמו ויחל לספר לנו מעשים כאחד האדם בלשונו, אך בלשונו הוא".

5. ראה: מעצמי אל עצמי, עמ' 85 — 86.

6. ראה לדוגמה ספרו של משה י. הרצל, ש"י עולמות — מקורות לעגנון (הכנסת בלה), עקד, תל אביב תשל"ה, המביא מקורות תלמודיים, מדרשיים, הלכות ומנהגים.

7. הלל ברזל, שמואל יוסף עגנון, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב תשמ"ב, מבוא, עמ' 114.

8. שם, עמ' 164, הערה 3.

בדיקה ראשונית של אחדים מיצירות עגנון מלמדת, כי המספר עשה שימוש רחב במקורות חסידיים, הן עיוניים והן – בעיקר – סיפוריים. בין דרכי הקליטה בולטות הבאות:

1. העתקת מקור גרידא.
2. קליטה משבצת של מקור.
3. קליטה מתמצת של מקור.
4. קליטה מרומזת.
5. עיבוד ספרותי-אומנותי מרחיב⁹.

העתקת מקור גרידא, דהיינו העתקת סיפור חסידי כמות-שהוא, ופירסומו ללא ציון מקורו (שלא במסגרת אנתולוגיה), אינה שכיחה אצל עגנון. מצאתי לעת-עתה מקרה אחד, הוא סיפור "העגונה", אשר מעליו מתנוססת הכותרת 'מני עם'¹⁰. סיפור זה הינו העתקה מילולית מתוך ספר 'מפעלות הצדיקים' לר' מנחם מנדל בודק¹¹, אלא ששם כותרת הסיפור הוא: " מהרב המוסתר [!] ר' אברהם מוזג בכפר רעפצייקי". בהמשך מאמרי אצביע על ארבע דרכי השימוש האחרות במקורות חסידיים באחדים מסיפוריו של עגנון.

9. דרך זאת מכונה בפי ה. ברזל (שם, עמ' 116) בשם "חיקוי".
10. ראה: הפועל הצעיר, שנה ששית, תרע"ג, גליונות 38 – 39, עמ' 10 – 11.
11. הספר נדפס לראשונה בשנת תרכ"ה בלמברג. על בודק וספריו ראה בספרי: הסיפורת החסידית, תולדותיה ונושאה, ירושלים תשמ"א, עמ' 31 – 36.

בעקבות מאמרו של יהושע ד. לבנון על "מוטיבים חב"דיים ב'הנדח' לש"י עגנון"¹, שנתפרסם לאחרונה, נתמקדה ההתעניינות מחדש באחד מסיפוריו החשובים של המספר. עם קריאת הדברים נתעוררו אף בליבי כמה הרהורים ומחשבות, בהם אדון להלן. לבנון העיר בצדק, כי עגנון הרכיב ב"הנדח" מאורעות ואישים שלכל אחד מהם כשלעצמו יתכן שיש בו מן המציאות ההיסטורית, ומבין כולם נוצרה דמותו של קרבן הגירוש². ההנחה שבין היתר עמדו לנגד עיני עגנון גם דמויותיהם של אדמו"ר הזקן, רבי שניאור זלמן מלאדי, והרב אביגדור מפניסק שונאו בנפש ומוסרו בידי השלטונות, נראית כמתקבלת על הדעת³. בנוסף לקירבה הלשונית שבין השמות שניאור ואוריאל יש לאחרון משמעות סמלית⁴ של מפיץ אור החסידות, בעוד השם אביגדור מסמל את מגמת בעליו לגדור את הפרצות שנבעו — לדעתו — בחומות ישראל בעטיה של ה"כת". על-פי הסיפור נולד ר' אביגדור בשנת תפ"ב (1722). שכן בשנת כתיבת מכתבו לנכדו ("בשנת ד' ינחם אותנו לפ"ק", היא שנת תקע"ה / 1815) היה בן שמונים ושלוש⁵. תאריכים אלה חופפים כמידה רבה את שנות חייו ופעילותו של ר' אביגדור, רבה של פינסק.

כאשר לרבי אוריאל מצביע לבנון — כאמור — על דמותו של רבי שניאור זלמן מלאדי, אך נראה לי כי לפחות עוד שני אישים נוספים נתמזגו בדמותו, הלא המה: יעקב אבינו ור' יעקב יוסף מפולנאה.

ר' יעקב יוסף מפולנאה, חבירו ותלמידו המובהק של הבעש"ט, הוא הדמות הקלאסית של מנהיג חסידי שפוטר ממשרתו וגורש מעירו עקב הצטרפותו לבעש"ט ולתנועתו. רב זה, אשר כיהן באותם ימים כרבה של העיר שאריגורוד, רומז באחת מדרשותיו מתוך כעס עצור על האירוע⁶. אידוכור מסוג זה הוא בהחלט יוצא-דופן אצלו, שכן דרשן חסידי זה נמנע בעקביות מהזכרת פרטים אישיים בכל ארבעת ספריו. על גירושו מעירו בערב שבת ידוע לנו בעיקר מספר "שבחי הבעש"ט"⁷.

1. 'מוטיבים חב"דיים ב'הנדח' לש"י עגנון' בתוך: בקורת ופרשנות, רמת גן תשמ"א, חוב' 16 עמ' 135-153.
2. ראה שם, עמ' 149. והשווה: אלו ואלו, ירושלים תל אביב תשי"ט, "מעלות ומורדות", פרק יג, עמ' קנח: "...שגרשו את אבי אביו של אותו צדיק מן העיר ערב שבת עם חשיכה". אורח נטה ללון, ירושלים תל אביב תשי"ז, עמ' 190: "מי יגלה עפר מעיניך רבי אביגדור שגרשת ערב שבת עם חשיכה את רבי אוריאל רבן של חסידים...".
3. ר' אביגדור ב"ר יוסף חיים כיהן ברבנות פינסק משנת תקל"ב. הוא היה מסוכסך עם החסידים בעיר והגיש קובלנה עליהם לשלטונות. סבורים שכתב שיטתה שלו גרם למאסר מנהיגי חסידים ובראשם ר' שניאור זלמן מלאדי, וע"ע בערכו באנציקלופדיה העברית, כרך א, עמ' 137.
4. ועוד על מדרש-שמות ב"הנדח": גרשום איתיות מגורש, ולשון גרות. הוא לא זכה לשאת את ארוסתו מנחה לאשה. לא בא אל המנחה ואל הנחלה, אך מצא מנחה נכונה תחת כנפי השכינה. בהצטרפותו לחסידות ובמותו מתוך דקות אכסטיטית, נישואיו האמתיים היו בדביקותו-מותו בשכינה. היחיד שב"הנדח" שהוא שלם עם עצמו הוא משולם.
5. אלו ואלו, עמ' מז והשווה: ש. ורסס, סיפור ושורשו, רמת גן 1971, עמ' 209. נקודת אחיזה כרונולוגית נוספת הם דברי רב הגליל, המבקר בבית ר' אביגדור, ומספר ששמע דברים מפי ר' זלמן מרגליות (על המקור ראה להלן). שנות חייו של ר' אפרים זלמן מרגליות (1760-1828) חופפות בערך את תקופת חייו של ר' אביגדור מפניסק.
6. תולדות יעקב יוסף, קארעץ תק"ם, נשא קב"ע א"ע"ג, על ר' יעקב יוסף מפולנאה ראה חיבורי תורתו בעל ה'תולדות', ירושלים תשל"ד, עמ' 1 — 40.
7. שבחי הבעש"ט, מהדורת ש"א הורודצקי, תל אביב תשי"ז, עמ' סא.

מפאת ריחוקה של שאריגרוד מעיר אחרת בעלת אוכלוסין יהודיים, נאלץ ר' יעקב יוסף לשבות בשבת ההיא בכפר קטן. מסופר, כי הבעש"ט ו"אנשי סגולתו" נסעו אל הכפר לשבות עמו ולפקח צערו.⁸ בראות ר' אריה ליב גלינר, ה"מוכח" מפולנאה, את צערו של ר' יעקב יוסף חבירו, חשב לנחמו בגלותו לו: "שמעתי כרוז שהכריזו ואמרו: פלוני שונאך ייהרג ופלוני ימות בדרך וכל העיר ישרף באש"⁹.

אף רבי אוריאל ב"הנדח" גורש על ידי מתנגדו (ובעזרת השלטונות) בערב שבת מן העיר ונאלץ לשבות בכפר נידח. אף אליו נתלוו אחדים מחסידיו שעשו עמו את השבת בכפר. קללת רבי אוריאל את מתנגדו כי "ידח ממנו נדח"¹⁰ אין לה אמנם מקבילה מילולית בסיפורים על ר' יעקב יוסף, אך גם עליו מסופר כי "היה כועס על העיר מאוד..."¹¹

עגנון מצייץ, כי גירושו של רבי אוריאל חל בשבוע של פרשת "ויצא", ובשבת זו אף דרש דרשתו לפני חסידיו בכפר. אכן, אין לך פרשת שבוע ההולמת יותר את הסיטואציה של הגירוש מפרשה זו, בה מוסרת התורה על יציאתו־בריחתו של יעקב, יציאה שיש בה לא מעט מסממני הגירוש וההגליה. לא פלא אפוא, כי עגנון משתמש הן בכותרות הפרקים והפיסקאות, והן בפסקאות עצמן, בלשונות השאלות מדברי חז"ל על יעקב הצדיק הבורח מפני עשוי הרשע. המספר ידע, כי בזכות גירסתא דינקותא יזכרו קוראיו בדברי רש"י¹² (המבוססים על בראשית רבה, פרשה ס"ח): "שיציאת צדיק מן המקום עושה רושם. שבזמן שצדיק בעיר הוא הודה, הוא זיוה, הוא הדרה. יצא משם — פנה הודה, פנה זיוה, פנה הדרה". בכח האסוציאציה נתמזגה אצל עגנון דמות יעקב אבינו עם דמות ר' יעקב יוסף ונתהוותה דמותו של רבי אוריאל הצדיק. בבוא עגנון לחתום את רשימת החסידים אשר יצאו עם רבי אוריאל מן העיר, הוא כותב: "ואלה שמות בני ישראל הבאים הכפרה את הרב איש ומהותו"¹³ ומיד מצטלצל באזנינו הפסוק (בשמות א, א): "ואלה שמות בני ישראל הבאים מצרימה את יעקב איש וביתו..." אפילו משפט־החתימה של "הנדח" "...כי שרה רבי אביגדור עם רבי אוריאל ועם חסידים רב"¹⁴ מעורר בזכרון הקורא את "...כי שרית עם אלהים ועם אנשים ותוכל" (בראשית לב, כט) שנאמרו ליעקב, אך כאן, בהיותם אמורים ביחס לרבי אביגדור, הם מקבלים מובן אירוני הפוך.

יציאת יעקב מבאר שבע וירידתו מצרימה מסמלות בקבלה מצבי הניתקות ופירוד של ספירת תפארת (יעקב) מספירות בינה ומלכות (באר שבע), הניתקות המסמלת אף גירוש וגלות.¹⁵ בהגותו החסידית של ר' יעקב יוסף מסמלת יציאת יעקב מבאר שבע את הניתקות של הצדיק החסיד (המכונה יעקב) ממדרגת הדביקות (באר שבע) ואת ירידתו־גלותו אל בין אנשי החומר.¹⁶

8. שם.

9. שם.

10. מקור המליצה ראה שמואל ב, יד יד.

11. שבחי הבעש"ט, עמ' סג.

12. לבראשית כח, י"ד: "ויצא (השני). וראה הכותרות "השתוחחות או קללת צדיק עושה רושם ביום צרה" (אלו ואלו).

עמ' כט): "קללת צדיק עושה רושם" (שם, עמ' מט).

13. התקופה, שנה רביעית, תרע"ט, עמ' 13. במהדורות המאוחרות הושמט משפט זה.

14. אלו ואלו, עמ' נו.

15. ראה לדוגמה: זוהר ח"א, קמו ע"ב — קמו ע"א.

16. ראה לדוגמה: תולדות יעקב יוסף, כב ע"ג.

ביסוס לדעתי כי לעיני עגנון, בכואו לצייר את דמות הצדיק המגורש, אכן ניצבה דמות ר' יעקב יוסף מפולנאה, נמצא בדרשה שדרש רבי אוריאל "בפרשת השבוע ויצא יעקב"¹⁷ וזה לשונו: "משל לבן מלך שנשלח למרחקים לכפר אחד של פחותי הערך. ובהאריך הזמן הגיעו כתב מאביו המלך ורצה לשמוח בו, אלא שחש פן ילעיגו לו בני הכפר באומרם: מה יום מיומיים ולשמחה מה זו עושה? מה עשה בן המלך? קרא לבני הכפר וקנה להם יין ושאר מיני המשכרים. שמחו הם ביין — והוא שמח בשמחת אביו. והנמשל מובן: הנשמה הקדושה בושה לשמוח בשבת בתענוגי אביה המלך בהנשמה היתרה, שהיא איגרת שלומים מאבא, מחמת הגוף הפחות, שהוא בן כפר. לכך צייתה התורה לענג את הגוף בשבת ויום טוב, ולכשהגוף בשמחתו — יכולה הנשמה לשמוח בשמחת דביקות המלך הקדוש ברוך הוא."

משל זה, ההולם את הסיטואציה של המקום והשעה עד להפליא, אינו פרי רוחו של עגנון, אלא מובא באחת מדרשותיו של ר' יעקב יוסף מפולנאה¹⁸. מסתבר, כי המשל־הדרשה נתקשרו בתודעתו של עגנון בר' יעקב יוסף, ולא כבעש"ט שהיה ממשל המשל¹⁹. מן הראוי אף לשים לב לעובדה, כי רבי אוריאל מכונה ב"הנדח" עשרות פעמים בתואר רב'²⁰, תואר שאינו מקובל ביחס לצדיקי החסידות. לא מן הנמנע שאף כאן השפיעה דמותו של ר' יעקב יוסף, שהיה כבר — כאמור — רב נודע טרם הצטרף לחסידות, ובין ראשוני החסידות שהצטיינו בלמדנותם.

ב"הנדח" ניתן למצוא קליטה משבצת הן של מקורות חסידיים עיוניים (כגון המשל הנ"ל) והן של מקורות חסידיים סיפוריים. דוגמה לאחרונים נמצאת במהדורה קמאה של "הנדח"²¹, אך נמחקה מן המהדורות האחרונות²². בפיסקה, שכותרתה היא "שתו ושיכרו דודים"²³, כותב עגנון, כי המארח הכפרי הביא לסעודה השלישית בשבת לפני רבי אוריאל וחסידיו יי"ש, בהדגשה שמוצאו מן הכפר פלאובקה. תגובת החסידים היתה נלהבת: "...וכאשר שמעו את השם פלאובקה יוצא מפי בעל הבית נתאזרו עוו וחדוה שהזמין להם השם יתברך פעם אחת בחייהם לטעום מן המשקה המשקה הזה, אשר עשה הרב הצדיק ר' משה מפשוורסק, זכותו יגן עלינו"²⁴. מיד בהמשך באה פיסקה חדשה, אשר כותרתה "להנחיל אוהבי יי"ש ואוצרותיהם אמלא". לפנינו שיבוש אירוני של פסוק משלי כא, ח (ההופך את המלה יש ליי"ש) המתקשר יפה

17. אלו ואלו, עמ' יד. בהתקופה, שנה רביעית, עמ' 8. הלשון: "ושילב מענין הפרשה...".
18. תולדות יעקב יוסף, קצה ע"ג ע"ד. על מקבילותיו של המשל ראה בחיבורי מנהיג ועדה, ירושלים תשכ"ב, עמ' 119.
19. ראה שם, עמ' 115 ואילך. משלים נוספים של הבעש"ט.
20. ראה לדוגמה: התקופה, שנה רביעית, עמ' 115, 113, 16 ועוד. ועל גדולתו של רבי אוריאל — בדרך ההנגדה — ראה עוד: אורח נטה ללון, עמ' 190. באלו ואלו, עמ' טו, אומר אחד מחסידיו רבי אוריאל שאליו היה בדורם של הבעש"ט והמגיד ממזריטש היה הולך לכל אחד מהם שבת אחת. "אבל לא הייתי זו מלהיות חסידו של רבינו יחיה". ואכן, מי אם לא ר' יעקב יוסף עשוי להיות 'מתחרה' לבעש"ט ולמגיד?!
21. התקופה, שנה רביעית, עמ' 13.
22. על שנויי הנוסח במהדורות השונות כבר עמדו. ראה לדוגמה: י. הלוי-צויק, תקופת גרמניה (1914-1924) ביצירתו של ש"י עגנון (עבודה שלם קבלת תואר דוקטור), ירושלים תשכ"ה, עמ' 155-190; מאמרו הנ"ל לשם י. לבנון, עמ' 36.
23. ראה: שיר השירים ה, א.
24. התקופה שנה רביעית, עמ' 13.

הן לנושא היין והן לנושא הצדיק. חז"ל²⁵ דרשו את הפסוק באומרם: "שעתיד הקדוש ברוך הוא להנחיל לכל צדיק וצדיק ש"י [שיכול-אותיות של יש, ובגימטריא 310] עולמות." במהדורה קמאה של "הנדח" בא להלן סיפור ארוך (על פני שני עמודים) שאינו אלא סיפור חסידי מתוך ספר "מפעלות הצדיקים" הנ"ל²⁶. ההבדל היחיד שבין המקור להעתקה הוא, ששם המקום במקור הוא פרעשוויצקי, ואילו עגנון נוקב בשם פשוורסק²⁷. נימוקים ספרותיים בוודאי הניעו את עגנון לחוק את הסיפור מן המהדורות המאוחרות, אך לא מן הנמנע שאף חשש מגילוי המקור.

דוגמה נוספת של קליטה משבצת של מקור חסידי סיפורי באה בדברים ששח רב הגליל בבואו להתארח בבית רבי אביגדור. וזה לשון "הנדח": "כידוע פירושו של הרמ"א על הטור לא נדפס אלא קיצורו ופעמים אי אפשר להבין הכוונה ואילו בשלימותו תועלת גדולה לעולם". להלן מספר הרכ בשבחו של הרמ"א, ואלה דבריו: "ושמעתי מפי הגאון רבי זלמן מרגליות מבראד ששמע מאביו ואביו מאביו, שמחמת דבר רחמנא ליצלן ישב זקנו הרמ"א זכרונו לברכה בכפר אחד סמוך לקראקא ונשתיירו שם כתבים הרבה משלו והובאו לבית גנזיו של השר, ומני אז נתעלה השר מאוד וילך הלוך וגדול עד כי גדל מאוד, והחזיק בכתבים ולא רצה למסור אותם לשום איש וציווה ליורשיו אחריו לנהוג בהם כבוד, ובכל שנה ושנה שוטחים אותם בחמה שלא ירקבו חלילה. ואמר לי רבי זלמן, ששמע מפי איש אמת שראה אותם בשעה שהוציאו אותם לשטחם"²⁸. הסיפור כולו מובא בספר "שם הגדולים החדש"²⁹ ואף משפט המבוא (על פירושו של הרמ"א) אינו אלא תמציתם של דברים הכתובים בספר ההוא לפני הסיפור.

מחיקת מקור, או טישטוש, בולטת במקרה נוסף ב"הנדח", אלא שהפעם שיטת-הקליטה היא הקליטה המתמצתת. את תימצות המקור אנו מוצאים הן במהדורה קמאה (בפיסקה מפורטת למדי), והן במהדורות המאוחרות (בלשון מפורטת פחות). וזה נוסח "הנדח": "אמר להם רבי אוריאל, אספר לכם מעשה בבעל שם טוב הקדוש, זכותו יגן עלינו [...] והרב סיפר מעשה נורא ונפלא שאירע לו לבעל שם טוב הקדוש. היאך נטרד הבעל שם טוב הקדוש שבת אחת מפני עוון קל, כדי שיוזכך בעולם הזה ויקבל חלקו לעולם הבא מושלם"³⁰. מוצאו של סיפור מתומצת זה אף הוא מספר "מפעלות הצדיקים" הנ"ל, המוסר על שבת-לא-שבת אותה נאלץ הבעש"ט לשבות ביער בביתם של צדיק נסתר וזוגתו. בילדותה גדלה בעלת הבית כיתומה בבית הבעש"ט, ובעטיה של התנהגות לא-נאותה כלפיה באותם הימים נשלל מן הבעש"ט חלקו לעולם הבא. הדבר נודע לצדיק הנסתר ולאשתו, והם ראו בבוא הבעש"ט אליהם סימן מן השמים להענישו על

25. ראה: עוקצין פ"ג מי"ב.

26. מפעלות הצדיקים, י"ג ע"ב — י"ד ע"ב (העימוד שלי 1). סיפור זה נדפס גם בסיפורי קדושים, לייפציג (?) תרכ"ו (ראה מהדורתו של הספר, ירושלים תשל"ז, עמ' סד-סו); ובספרו של ר' מתתיהו סלודובניק, מעשה הגדולים החדש, וורשא תרפ"ה, סי' יג. וע"ע: הסיפורת החסידית, עמ' 260.

27. ר' משה מפשוורסק, בעל ספר אור פני משה, היה מתלמידי המגיד ממזריטש ונפטר בשנת תקס"ו.

28. אלו ואלו, עמ' מז"ח. והשווה: התקופה, שנה רביעית, עמ' 44.

29. ר' אהרן ולדן, שם הגדולים החדש, וורשה תרכ"ה (1864), מערכת ספרים, ערך: דרכי משה. יא ע"א, סי' סב. ידירי ר' שמואל אשכנזי מסר לי בטובו את הפרטים הבאים: ספר דרכי משה השלם (או: הארוך) על טור אורח חיים נדפס בשנת תק"ך בפיוורדא; על טור יורה דעה נדפס בשנת תנ"ב בוזלצבאך ועל טור חושן משפט נדפס עתה בירושלים (תשל"ט — תשמ"ג).

30. התקופה, שנה רביעית, עמ' 19.

ידי יחס משפיל, ולכפר בכך על עווננו. הסיפור החסידי מוסר, כי הם אכן הצליחו בכך, ולבעש"ט הושב חלקו לעולם הבא³¹. כאמור, במהדורה קמאה שב"התקופה" מובא הענין בפירוט יחסי, תחילה כנושא שעלה על דעת רבי אוריאל, ולאחר מכן כסיפור שסיפר לחסידיו. בין השאר נאמר שם: "...וכשנצטללו מוחותיהם אמר להם הרב: אספר לכם מעשה נפלא מהבעל שם טוב הקדוש [...] והרב סיפר מאורעות המעשה, הלא הם כתובים על ספר מפעלות אלהים"³². מהקשר הדברים ברור מעל לכל ספק כי עגנון נתכוון לסיפור החסידי הנ"ל. מגמת שטוש המקור הביאתהו להפוך את ספר "מפעלות הצדיקים" לספר "מפעלות אלהים", ספר בשם זה אמנם קיים³³, אך אינו כולל כלל סיפורים, כי אם סגולות, שמות קדושים וכו'. ההפניה אל המקור המסולף נמחקה אף היא במהדורות המאוחרות.

הקליטה המרומזת של מקור אף היא קיימת ב"הנדח". בין הבאים במוצאי שבת אל רבי אוריאל בכפר היה גם "דוד הוא הקטן" איש יודע נגן, אשר נטל את הכנור התלוי על הקיר וניגן³⁴. להלן נאמר: "...עד שנסתלק דוד מפעולתו האישית ונתפשט מגשמותו ונעשה ככלי שרת נפעל, ככלי זמר, כענין שפירש המגיד ממזריטש את הפסוק "והיה כנגן המנגן ותהי עלי יד ה"³⁵. פרשנות ברוח זו אכן ניתן למצוא בדרשותיו של ר' דוב בער ממזריטש³⁶. דוגמה אחרת של קליטה מסוג זה נמצאת בדברי עגנון הכותב "...שכל זמן שרבי אוריאל לא הבדיל מפתחות גיהנום בידו..."³⁷. במקור החסידי³⁸ מסופר כזאת על ר' אורי מסטרליסק, ויש לשער כי עגנון השתמש בסיפור זה בגין האסוציאציה אורי — אוריאל.

31. ראה מפעלות הצדיקים, יט ע"ב — כא ע"ב; ר' שלמה יוסף וזין, סיפורי חסידים (על התורה), תל אביב תשט"ו, עמ' 200 — 203.
32. התקופה, שנה רביעית, עמ' 19.
33. נדפס בטורקא תקכ"ג.
34. על דוד המלך נאמר (כשמואל א, טז יא) שהיה הקטן בין בני ישי. באותו פרק הוא אף מתואר כ"איש יודע נגן בכנור".
35. מלכים ב, ג טו.
36. ראה: מגיד דבריו ליעקב (מהדורת ר. ש"ץ אופנהיימר), ירושלים תשל"ו, עמ' 317. מקור חסידי עיוני נוסף, המשתייך לספרות ההנהגות, שובץ בפיסקה המתחילה במלים: "באותה שעה הסיח דעתו הקדושה..." (התקופה, שנה רביעית, עמ' 18 ובשנויים: אלו ואלו, עמ' כא). וזה לשון המקור בקונטרס "דרכי ישרים הוא הנהגות ישרות": "...צריך להבין שלא יהיה חילוק אצל אדם בדבר שהוא רוצה לעשות, בין שנעשה דבר זה כרצונו וכין שלא נעשה כרצונו [...] ובדאי אם היה ישר לפני הבורא היה לו לסעד לגמור, ועכשיו שאין כת בידי לגמור בודאי לא עלה דבר זה לרצון לפני הבורא ומכח זה עשה לי טובה". (דרכי ישרים, עמ' 2, בתוך: ספרי חסידות, ירושלים תשכ"ה).
37. אלו ואלו, עמ' יז.
38. עיין ר' אליעזר ברנדווין, דגל מחנה יהודה, לבוב תרע"ג, ט ע"א: "פ"א בא אצלו איש חסיד על שבת פ' לך ובמוצש"ק הלך עם פ"ג לקבל ברכתו הקדושה [...] ראה איך שהרב הק' עומד אצל החלון ולבוש עור בגדי שבת ומפתח בידו ומתאנח [...] ואמר לו: הלא תדע שעד היום היה המפתח של גיהנם בידי. והראה לו המפתח. ואמר לו שכמה וכמה מלאכי חבלה עומדים ומצפים מתי אניח את המפתח מידי. ומחמת גודל הרחמנות על הנשמות אי אפשר לי לילך לישון. והיה עומד כן עד הבוקר." ברנדווין מביא בשם ספר מיכלא דאסותא, מכלי לציין שהמדובר בחלק השלישי של חיבור בשם שלשה ספרים נפתחים לר' יחיאל מיכל היבנער, סאטמאר תרס"ז, שם, כז ע"א, הלשון: "ושמעתי שאדמו"ר הק' מסטרעליסק זי"ע אמר פ"א לא' במוש"ק: ראה כ"ז [כל זמן] שלא הובדלתי [!] המפתחות של גיהנם בידי. וקורא אני ע"ז [על זה]: 'טובים מאורות' וכו' יכח וגבורה נתן בהם להיות מושלים בקרב תבל'..." וראה עוד: ר' ישראל ברגר, עשר צחצחות, פיעטרקוב תר"ע, מערכת ר' אורי מסטרליסק, סי' ד; ר' יהודה אריה תאומים-פרנקלי, אהלי שם, בילגורייא תרע"א, עמ' 68; מ. בובר, אור הגנוז, ירושלים תל אביב תשכ"ה, עמ' 339. שמקורו הוא ספר דגל מחנה יהודה, ש. ורסס, סיפור ושרשו, עמ' 217, מפנה לספר ידי משה (ראה: א. יערי, מסעות ארץ ישראל, תל אביב תשי"ז, עמ' 456 — 458), ובו סיפור על שבתת גיהנם בשבת.

דוגמה לעיבוד ספרותי-אמנותי יכול לשמש תיאור כניסתו של רבי אוריאל הצדיק לתוך העיר. תיאור הבא להצביע על פשטותו-ענוותנותו של אותו צדיק. "...מיד ירד הרב מן המרכבה ונתערב עם הבאים להקביל פניו. אמרו לו: רבי, מפני מה ירדת? ! אנו באנו להקביל פניך ואתה יורד מן המרכבה. אמר להם, ראיתי שאתם מקיימים מצות הכנסת אורחים בהתלהבות גדולה כל כך וירדתי מן המרכבה כדי לכלול עצמי במצוה זו"³⁹. התנהגות דומה, הנובעת מקראוּפּי זהה, מייחס הסיפור החסידי לר' אלימלך מליזינסק. וכך סיפר ר' יהושע, הצדיק הבלזאי: "הרב ר' אלימלך היה פעם אחת באיזה עיר. וכאשר נסע משם לדרכו הלכו כל העיר אחר העגלה שלו ללוות אותו. וכאשר בא הרבי ר' אלימלך עם העגלה שלו חוץ לעיר ירד גם הוא מהעגלה שלו לבין האנשים שהלכו ללוות אותו. וכשראו את זאת התפלאו מאוד על זה ושאלו אותו מדוע ככה הוא עושה להם, הלא הם אין הולכים אלא רק ללוות את הרבי ר' אלימלך, ולבסוף ירד גם הוא מהעגלה ביניהם, וכנראה שהם מלווין את העגלה ולא את הרבי ר' אלימלך? ! והשיב להם הרבי ר' אלימלך, כי יען שראה שהם מקיימין את מצות לוויה בהתלהבות גדולה, על כן גם הוא ירד מהעגלה לכלול את עצמו עמהם במצוה זו"⁴⁰.

אמת, יש לשים לב אל השינויים שעגנון הטיל במקורו. במקור החסידי מלווים את הצדיק בצאתו את העיר, ואילו ב"הנדח" מתוארת כניסת הצדיק לעיר. כוונת המספר היתה לעמת את התנהגותו של רבי אביגדור מגרש הצדיק עם התנהגותם של החסידים מכניסי-האורחים. שלא כמקור החסידי ב"הנדח" החסידים רותמים עצמם לפני העגלה במקום הסוסים! אולי נתכוון עגנון להלעיג כאן על החסידים המזורים, ומכל מקום קיימת הקבלה מעניינת בין אהבת החסידים, שקלקלה השורה, לבין שנאת המתנגד, שאף היא קלקלה השורה. שכן לא זו בלבד שלא ביקש את הצדיק להתפלל למען אידילי בתו, הוא אף הפציר בשר לשלוח סרדיוט לגרש את הצדיק מן העיר.

בתיאור מחלת אידילי וגסיסתה נקט עגנון בקליטה משבצת של מקור לא-חסידי. בכוא המספר לצייר את האוירה הקודרת ששררה בביתה של החולה האנושה, ממקד הוא את מבטנו לעבר שני בניה הקטנים. "...שני בני אידילי היקרים שיושבים חבוקים על שרפרפים נמוכים ואוחזים בספר נושן וקוראים בנעימה, דמעותיהם יורדות ונופלות על הספר והדפים הישנים מתכרכמים כתחבושת שרויה מוגלא. והם מסיימים סיפור המעשה..."⁴¹. להלן מובא הסיפור על קיבוץ יהודי בעיר גדולה השרוי באבל ובחרדה לגורלו בעטיה של גזירת גירוש המרחפת על ראשו, אם בת המלך לא תתרפא ממחלתה. בהיודע דבר האיום לצדיק נודד, שנזדמן לאחת מאכסניות העיר, מציע הלז ללכת אל המלך ולרפא את בתו. האישי מבטיח ומקיים: הוא ריפא את בת המלך. הגזירה נתבטלה ושכרו היה רב מאת המלך. בהבאת האגדה יש משום אירוניזציה. בניגוד משוער למלך הנוכרי הנותן אמונו בצדיק נודד, אין רבי אביגדור מוכן אף לבקש מצדיק

39. אלו ואלו, עמ' י.

40. ר' אברהם חיים שמחה בונם מיכלזון, אוהל אלימלך, פרעמישלא תר"ע. סי' קכה. הסיפור נמסר למיכלזון מפי ר' אליעזר צבי יציעלמאן מפיאנסק (בעל ספר עזר לאליעזר, פיעטרקוב תרס"ה). והשווה המסופר על ר' עקיבא איגר שבבואו — בחברת ר' יעקב מליסא — לוורשא החירו גדולי העיר את הסוסים ממרכבתם והתחילו מושכים במקומם. בחושבו שאת הכבוד הזה עושים לר' יעקב מליסא ירד ר' עקיבא איגר מן המרכבה ומשך עמהם. ר' יעקב מליסא חשב שעושים את הכבוד לר' עקיבא וירד אף הוא, עד שהמרכבה היתה ריקה. (א. עובריה, רבי עקיבא איגר, בתוך: סיני תרצ"ח, עמ' 36).

41. אלו ואלו, עמ' כג.

נודע להתפלל למען בתו. אדרבה, המתנגד העיקש חושש, ואף פוחד, מהצלחתו האפשרית של הצדיק, ומן התוצאות העלולות לצמוח מכך, ומבכר את מות בתו על פניה. ומאידך גיסא: בידי הצדיק הנודד שבאגדה עלה להציל קהילה שלמה מגירוש, ואילו רבי אוריאל לא הצליח אף למלט עצמו מן הגירוש.

לכאורה מפנה עגנון את קוראיו למקור סתמי ("ספר נושן") בו קוראים – כביכול – בני אידיילי. למעשה קלט כאן עגנון קליטה משבצת פיסקה מתוך הסיפור "השר מקוצי", כפי שנדפס בספר "תמימי דרך"⁴². אקביל להלן את המקור מול לשונו של עגנון:

המקור	הנדח
ויקרב אל העיר	משנכנס אותו צדיק לתוך הכרך,
ולה חומה ודלתיים ובריח	ראה כי דלתיים לו ובריח
כמקדש מלך.	כמקדש מלך ועיר מלוכה
וגם יהודים יושבים בה [...]	וגם יהודים יושבים בה לרוב.
וירא והנה כל היהודים	וירא והנה כל היהודים
סופקים כף אל ירך וצועקים מרה.	סופקים כף אל ירך וצועקים מרה.
על פניהם דמעה ועל ראשיהם עפר.	על פניהם דמעה וכל ראש חפוי.
וישאל את בני העיר על המבוכה הזאת	וישאל את בני העיר על המבוכה הזאת
ואין מגיד אליו	ואין עונה אותו דבר,
כי ראו את שפל מצבו	כי ראו את שפל מצבו
אשר הולך כעני ורש בגדיו קרועים	והוא הולך כעני ומדיו קרועים
[...] ומה יכול לעזור לשכרם האנוש	ומה יכול האנוש האנוש הזה
[...]	להושיעם מצרתם.
ויפצר את הבעה"ב	והיה כי פצר בהם מאוד
ויספר לו את שבר העיר הזאת	ויספרו לו את שבר העיר הזאת,
[...]	כי בת המלך נוטה למות
בת יחידה [...]	והיא יחידה לאביה
נפשם קשורה בנפשה	ונפשו קשורה בנפשה.
ועתה שוכבת חולה למות.	
והמלך הביא רופאים ממדינות רבות	והמלך הביא את כל רופאי מזרח ומערב
וכולם אמרו פה אחד נואש	וכולם יאמרו נואש,
צרי למכאובה אין [...]	צרי למכאובה אין.
וכראות המלך כי רפואות תעלה אין לה	וכראות המלך, כי רפואות תעלה אין לה
וישלח אחרינו	וישלח אחרי היהודים
ויאמר לנו	היושבים בעיר מלכותו ויאמר אליהם:
הלא ידעתי שאלהיכם	הלא ידעתי כי אלהיכם

42. נדפס לראשונה בשנת תרל"א בוורשא. ושוב נדפס שם בשנים תרמ"ו, תרנ"א ובלובלין בשנת תרס"ד. כל המהדורות הללו עשויות היו להיות לעיני עגנון. הפיסקא: "נכנס אותו צדיק לעיר [...] והיא יחידה לאביה" מובאת במאמרו של גבריאל מוקד (מאזניים, כרך כז, 1968, עמ' 207) כדוגמה ל"רבי משמעות שונים בטכניקה של הנידח", ואילו שאלת מהות המקור אינה עולה כלל כאן.

המקור

רופא חולים ומחיה מתים [...] לכן העתירו בעדה לה'.
ואם ישלח לה מזור וארוכה
אוסף להטיב עמכם
ואגדלכם למעלה למעלה.
ובאם לא — תלכו גולה מעל אדמתי
ערום ויחף בחוסר כל
ואשימכם לשמה וחרפה [...]]
על זה אנו מתענים וכוכים [...]]
אולי יעתר ה' לנו וישלח לה
משמים [...]] מזור ותעלה.
כשמוע הבעהתו"ס הדברים האלה
אמר לבעה"ב
מנעו עיניכם מבכי
[...]

מהרו ורוצו אל המלך
לבשרו, כי בא יהודי עני ודל
לרפאות את בתו היקרה [...]]
וישחק הבעה"ב מאוד ויאמר

הרופאים האומנים [...]] ואמרו
כי אבדה תוחלתה
ואיך תוכל אתה לרפאותה.
ויענהו
אל תביטו על רישי
לכו מהרו למלך
והגידו לו
וטוב לכם.
ויפצר [...]]

ויצו המלך להביאו
ויבוא לפני המלך וישאל לשלמו
כחק ומשפט לשאול שלום מלך.
וישאלהו המלך
התערוך לבך לרפאות את בתי
ויענהו בלעדי אלהים ירפא אותה
אך אם יש עוד מעט נשמת חיים באפה
ויקחהו המלך ויביאהו להחדר אשר
בתו שוכבת שמה.
כבואו אליה

הנדה

רופא חולים ומחיה מתים,
לכן העתירו בעדה אל ה',
והיה כי ישלח לה מזור וארוכה
והוספתי להטיב עמכם
ואגדלה אתכם מעלה מעלה,
ואם לא — תלכו גולה ונשלתם מעל אדמתי,
ערום ויחף תצאו בחוסר כל
ואשימכם לשמה ולחרפה.
ועל זאת יבכה כל יהודי,
אולי יעתר ה' לנו וישלח לה
משמים מזור ותעלה.
וכשמוע הצדיק את הדברים המרים האלה
ויאמר להם:

מנעו עיניכם מדמעה,
כי יש מרפא למחלתה.
אך חושו, מהרו ורוצו אל בית המלך
והגידו לו, כי בא הנה איש יהודי עני ודל
לרפאות את בתו העדינה.

וישחקו עליו אנשי המקום ויבוזו לו.
ויאמרו: אך משטה האיש הזה בנו.
כל רופאי מזרח ומערב אמרו נואש,
תוחלתה נכזבה,
ואיך תוכל אתה לרפאותה?
אז יענה אותם הצדיק לאמר:
אל תביטו ברישי,

אך מהרו ורוצו אל המלך
והגידו לו ככל אשר דברתי
וייטב לכם!

כה הרבה הצדיק לבקש עד כי
נשמע הדבר בארמון המלך
ויצו המלך להביא את הצדיק אליו.
ויבוא הצדיק לפניו, וישאל לשלמו,
כחק וכמשפט לשאול בשלום המלך.
ויאמר לו המלך: איש יהודי,
היערוב לבך לרפאות את בתי?
ויענהו: בלעדי אלהים ירפא אותה,
אך אם יש עוד נשמת חיים באפה!
ויקחהו המלך ויביאהו לחדר אשר
שם בתו שוכבת.
ויהי בבוא הצדיק החדרה

המקור

וירא והנה קמו דמיה
ועורקיה לא דופקים
ועיניה למעלה קמו מראות
רק נשמת אפה נשמע מעט מזעיר.

הנדה

וירא והנה קמו דמיה
ועורקיה לא ידפקו עוד
ועיניה קמו מראות.
אפס נשמת אפה נשמעת מעט מזעיר.

לעומת המקור ב"תמימי דרך", המאריך להלן בעניין ריפוי הנערה בעזרת התפוח (אותו קיבל רבי שמשון בעל-התוספות בגן העדן התחתון, כמסופר בראשית האגדה), המשך הסיפור אצל עגנון הוא קצר ועניינו רפויה של בת המלך בזכות תפילת הצדיק. מגמת השנויים שהטיל עגנון בסיפור, בהופכו את העני הנודד ("בעל-התוספות") לצדיק ובהשמיטו את הריפוי בעזרת התפוח, מבוטאת היטב בסיום הסיפור אליבא דעגנון: "וידעו כי לה' הישועה ולקדושו סלה"

בסיפור זה דנתי בארוכה במאמרי 'סודות חסידיים באחת מיצירות עגנון'¹, לפיכך אעסוק כאן רק בעיקרי הדברים. 'העקוב' עשוי לשמש דוגמה מאלפת לעיבוד ספרותי-אומנותי מרחיב של סיפור חסידי. את סיפור המסגרת יכול היה עגנון לקרוא הן בקונטרסו של מ. דיק², והן בספר מעשה הקדושים³ ובספר שמן הטוב⁴. במקרה דנן אף יתכן, כמובן, ששמע את הסיפור בעל-פה, והנוסח הקמאי שנדפס אך בימינו⁵ מעיד כאלף עדים שלא-פעם עברו דורות רבים עד שסיפור מסויים הועלה על מכבש הדפוס.

יצירתו זאת של עגנון מצטיינת בקליטה משבצת של מקורות סיפוריים חסידיים. כבר ראינו לעיל שעגנון הודה במפורש (בשיחתו עם דויד כנעני) בשיבוצו של הסיפור אודות הבעל-שם טוב⁶. למעשה אין רבותא בכך, שכן כבר בסיפור עצמו גילה את המקור, בפתחו במלים: "...כמו שמספרים בקהל חסידיים..."⁷ ואכן ניתן לגלות בקלות את הסיפור בספר קהל חסידיים, שנדפס בעילום שם, אך כיום ברור לחלוטין שאת מלאכת איסוף הסיפורים עשה ר' אהרן וולדן⁸, שאגב העתיק את הסיפור מספר עדת צדיקים לר' מיכאל לוי פרומקין, שנודע לימים בשם רודקינסון⁹. סיפור חסידי ארוך שני המשוכן ב'העקוב' הוא סיפור האיש שמזלו היה בגניבה, ואף הוא כקודמו עוסק במוטיב החסידי 'בטחון'. סיפור זה נדפס לראשונה בספר סיפורים נוראים לר' יעקב קינדר¹⁰, אך דומה כי עגנון העתיקו מתוך האסופה אמונת צדיקים, הידועה יותר בשם קהל חסידיים החדש¹¹.

שלא כשיחתו עם תלמידי-חכמים, שלהם סיפר מנשה חיים — גיבור 'העקוב' — דברי תורה, היה שח לבעלי בתים פשוטים "משיחתם של צדיקים". כאן מביא עגנון שתי פסקאות המאפיינות את שיטת המקורות המשובצים, ואחת המצביעה על שיטת המקור המתומצת. הנושא המשותף להם הוא נושא הכנסת אורחים.

1. ראה: חדשות בראילן, גליין 30, מרס 1979, עמ' 14 — 17.
2. נדפס בשנת 1855 בוורשא. ועיין יערי, ליקוטים ביבליוגרפיים, בתוך: קרית ספר יא (תרצ"ד — צ"ה) עמ' 520.
3. ראה: מעשה הקדושים (ללא סיפור), למברג תרנ"ה, סי' יג, עמ' 25 — 27 (הסיפור שלי); נוסח זה נדפס שוב בספר מעשיות מהגדולים והצדיקים, וורשא תרס"ט, עמ' 24 — 26 ובספרו של מ"צ סלודובניק, מעשה הגדולים החדש, סי' כט, עמ' 55. מ. בן יחזקאל מביא את הסיפור בספר המעשיות שלו, ספר חמישי, בשם "בעקבות איגרת אחת".
4. ראה: ר' אברהם חיים שמחה בנוסח מיכלוזן, שמן הטוב ח"ב, פיעטרקוב תרס"ה, סי' נא. מ. בן יחזקאל מביא בספר המעשיות, ספר חמישי, את הסיפור בשם "היורד", וראה להלן בנספח.
5. ראה: ר' ר"צ הכהן, שמועות וסיפורים, כפר חב"ד תשל"ב, עמ' רט — ריא. הבאתי נוסח זה במאמרי הנ"ל.
6. ש"י עגנון בעל-פה, עמ' 34.
7. אלו ואלו, עמ' סג.
8. קהל חסידיים, חמשה"ד, יג ע"ג, על הספר ועל מלקטו ראה: ספר סיפורי קדושים (מהדורת ג. נגאל), ירושלים תשל"ז, פרק בתולדות הסיפור החסידי, עמ' פז — קיט.
9. ראה: עדת צדיקים, למברג תרכ"ה, עמ' טז. על רודקינסון ראה בספרי הנ"ל וכן בחיבורי: הסיפורת החסידית, תולדותיה ונושאה, ירושלים תשמ"א, עמ' 28 — 31.
10. ראה: סיפורים נוראים (ללא מיספור), למברג 1875, עמ' 54 — 55 (המיספור שלי).
11. אמונת צדיקים, וורשא 1900, סי' רה. החל מן הדפוס השני (לברב 1902) נקרא הספר, בכל מהדורותיו, בשם קהל חסידיים החדש. י. צינברג, תולדות ספרות ישראל, תל אביב 1959, עמ' 244, סבור שהסיפור נלקח ממקור קדם-חסידי. על הספר ראה עור: הסיפורת החסידית, עמ' 41 — 42.

המקור

והיה העקוב למישור

...סיפר [הצדיק מנשחיו]

שהיה בבארדישטוב איש הגון
ושמו ר' ליבר ז"ל.

פ"א בלילה בחורף אחר היריד
בא איש אחד לביתו

בראותו שעוד נר מאיר בביתו

וקיבלו ר' ליבר כדרך הכנסת אורחים.

והציע לו בעצמו מיטה לשכוב עליה

אמר לו האורח:

למה זה מעלתו בעצמו

מטריח א"ע להציע לי

והשיבו ר' ליבר:

כסבור אתה שאני מציע לך

אני הנני מציע לי. ע"כ.

וכוונתו היתה שמציע ומכין עצמו לעוה"ב¹².

... שסיפר הרב הקדוש מנשחיו

שהיה בברדישטוב איש הגון

ושמו ר' ליבר זכרונו לברכה,

פעם אחת בליל חורף אחר היריד

בא אדם אחד לביתו

שראה שעדיין נרו דולק,

קיבלו ר' ליבר כדרך הכנסת אורחים

והציע לו בעצמו מיטה לשכב עליה.

אמר לו האורח

למה מעלתו מטריח עצמו

כל כך להציע לי?

השיבו ר' ליבר

סבור אתה לך אני מציע

לי אני מציע.

וכוונתו שמציע ומכין לעצמו לעולם הבא¹³.

המקור

והיה העקוב למישור

...הזהיר להיות על שלחנו

אורח בכל סעודותיו

אז אפילו אוכל כל שבעה כגוי גמור

מ"מ נחשב כאילו כיון כל כוונת האר"י ז"ל...¹⁴ נחשב כאילו כיון כל כוונות האר"י ז"ל¹⁵.

קליטה מתמצתת של מקור נמצאת בדברים הבאים: "והמעשה בר' אליעזר אבי הבעש"ט הקדוש [סיפר מנשה חיים] שהיה מכניס אורחים גדול הרי ידוע לרבים שבשביל הכנסת אורחים זכה שנוולד לו הבעל שם הקדוש"¹⁶. הסיפור, המספר בהרחבה הן על דרכו של אבי הבעש"ט בהכנסת אורחים לביתו, והן על הנסיון שניסהו אליהו הנביא, אשר בזכות עומדו בו זכה לבן, מובא בקונטרס חסידי מאמצע המאה הקודמת¹⁷, אך סביר להניח שעגנון לקחו מתוך אסופה מאוחרת¹⁸.

12. ראה: ר' יצחק לנדא, זכרון טוב, פיעטרקוב תרנ"ב, מעבדות הצדיקים, סי' ב, עמ' 12. והשווה: סיפורי אנשי שם, פודגורוד תרס"ג, סי' כב.

13. אלו ואלו, עמ' פט.

14. ראה: ר' אורי מסטרליסק, אמרי קודש, למברג 1870, עמ' כא (הסיפור שלי!).

15. אלו ואלו, עמ' פט.

16. שם, עמ' צ.

17. ראה: ר' יעקב קטינא, רחמי האב, טשרנוביץ תרכ"ה, אות נ.

18. קהל חסידים החדש, סי' כה, וע"ע: מעשה פליאות, חמ"ד 1883, סי' טו.

עיון נוסף בשלוש הפסקאות-הסיפורים ששם עגנון בפיו של מנשה חיים מלמדנו שהמספר עשוי היה למוצאם באנתולוגיה חסידית בשם דרך האמונה ומעשה רב⁹ המביאה דברי תורה וסיפורים חסידיים, לפי נושאים בסדר הא"ב. בפרק ששמו "מענין הכנסת אורחים" חמש פסקאות, אשר בשלוש מהם השתמש עגנון, והן הסיפורים הנ"ל.

נספח :

שמן הטוב, סי' נא.

בעיר נ"ש [ניקולסבורג] בימי הרש"ש [הרב שמואל שמלקה] גר עשיר אחד נדיב לב ופזר נתן לאביונים, ושמו ישראל אברהם פוקאנטי. לימים ירד מנכסיו ונעשה עני. גמר בדעתו להרחיק נדוד וליסע לעיירות אחרות ולהביא ממרחק לחמו מקיבוץ נדבות מנדיבי ישראל. בידעו כי שם הרר"ש [הרב ר' שמלקה] נודף למרחקים, ולשמו תאות כל נפש, בא לפניו ויבקשהו כי יתן על ידו כתב מליצה, ולהעיד קבל עם יושרו ומידותיו התרומיות בהיותו עשיר, ומכספו נתן לדל. ולחלות פני הנדיבים בעם אשר כגמול ידיו ישיבו לו, ובכל מקום בואו יקבצו בעדו כסף, ולקרבו בכל האפשרות. הרר"ש השיב לו, כי אין דרכו ליתן כתב מליצה לשום איש, אבל הוא לא הסתפק בזה ובא בטענה מצד היושר המחייב כי למענו יצא מגדרו, באשר כי הרר"ש יודע היטב מצבו מלפנים, ובהיותו איש אמיד הירבה לתת צדקה לכל דורש, ואיך לא ירחם עליו עתה בצר לו והוא סובל מחסור וכפן. לגודל הפצרתו הוכרח הרר"ש לאמר לו גלוי כי הוא מוכרח להשיב פניו ריקם, מפני כי רואה הוא כי הכתב שלו הוא לרעתו, ועל ידו יוכל ליפול בפת. האיש ריא"פ, בראותו כי כל דבריו ללא הועיל, לקח לו דרך אחרת: הלך אל שר העיר (פרעזידנט) אוהבו מלפנים וידבר על לבו, כי יעשה לטובתו וילך אל הרב לדרוש ממנו בחזקה, כי ימלא מבוקשו. השר נענה לבקשתו ויבוא אל הרב ודרש ממנו מדוע לא יחוס על איש אומלל ונכה רוח, אשר יכול להיושע ע"י טורים אחדים ממנו? הרב באחת, כי לא יוכל למלאות בקשתו, כי יצמח לו רעה מזה. שר העיר לא הסתפק וידרוש מהרר"ש במפגיע, כי בכל אופן שיהיה ימלא רצון פוקאנטי, באיימו עליו כי באם לא — יקח ממנו נקם. הרר"ש לא השיב מאומה ומיד כתב מכתב מליצה עבור ריא"פ, ונתן בידו, רק בתנאי שתיכף בבואו חזרה לביתו יתן לו חזרה הכתב. ריא"פ טמן הכתב מליצה בצלחתו. וירחק נדוד למקומות שאין מכירין אותו. ויקבץ כסף סכום הגון הודות למליצת הרר"ש, כי מוקירי ומעריצי הרר"ש היו רבים, ובראותם מאן קא מסהיד עליו מצא לו עוזרים ותומכים בכל מקום בואו.

ריא"פ, אחר אשר אסף סכום הגון החליט לשוב הביתה ולסחור כבראשונה. ובהיותו בדרך שמע מבעל אכסניא אחת, כי הקול נשמע אשר הרר"ש בנ"ש נפטר והלך לעולמו. ריא"פ האמין לשמע אזניו מהמספר לו מסל"ת [מסיח לפי תומן]. ויאמר בלבו: עתה כבר נפטרתי מהבטחתי להרר"ש להשיב לידו חזרה הכתב שלו. ועוד טרם בואו לעיר נ"ש מכר לעובר אורח את הכתב מליצה. האיש אשר קנה הכתב של הרר"ש התחיל לסובב בעיירות תחת שם יא"פ, וגם הוא קיבץ כסף הרבה, ומת בעיר אחת. אנשי העיר בדקו בבגדיו ומצאו אצלו כסף, גם חפצים, גם הכתב מהרר"ש. ושלחו הכל לנ"ש על הכתובת יא"פ. אשת זה האחרון, בקבלה את הכסף והחפצים, גם הכתב מהרר"ש, ביחד עם מכתב אשר בו הודיעו כי האיש יא"פ מת בעירם, חשבה בטח כי בעלה

מת, ונישאה לאיש אחר מעיר אחרת. גם זה האיש יא"פ האמתי לא נקה מסיבוים [! שונים ובהיותו לן באיזה כפר לא רחוק הרבה מעיר נ"ש באו שודדים ולקחו ממנו כל כספו הנמצא באמתחתו, ונשאר בעירום וחוסר כל. ההכרח אילצהו לסוכב שנית על-פני תכל לקבץ נדבות, כי בושח כיסתה פניו לבוא לביתו בידיים ריקניות, אך לא בדרך כבוד כאשר היתה מקודם בעת אשר נמצא אתו מליצת הרר"ש, רק פשוט ככל ארחי פרחי. לימים בשובו לעירו בא במקרה לעיר אחת קרובה לנ"ש, ושמע שיש סעודת ב"מ [ברית מילה] בעיר. ביחד את שאר האורחים הנמצאים שם הלך גם הוא אל הסעודה. היולדת בעצמה נתנה מידה לכל אורח ממתקים ומאכלים. וכאשר הגיע התור להאיש יא"פ בעלה האמתי הכירה אותו, ומרוב יגון וצער התעלפה, עד כי ברוב עמל שבה לתחיה. כל המסובין לא ידעו מה זאת, רק אח"כ נתגלה הדבר. עתה הנני מודה, אמר יא"פ, כי אמת היתה בפי הרר"ש, כי לרעתי הוא הכתב מליצה שלו עבורי. גם שר העיר, אשר הרהיב עוז כנפשו לאיים על הרר"ש, חלה במחלת הפאראליז [שיתוק] עד יום מותו. ויהי הדבר לפלא.

שמואל ורסס עסק במאמרו "בלבב ימים" לש"י עגנון – המקורות לסיפור ושיטות עיצובם¹ במלאכת איסוף וניתוח מאלפת, ואין בדברינו הבאים אלא משום השלמה בלבד. חוקרי עגנון כבר עמדו על מרכזיותה של דמות חנניה בסיפור². דמות זאת מורכבת ביותר, ובין מרכיביה ניתן למנות את היהודי הנצחי של כל הדורות; את היהודי התמים שנפשו עורגת וכמהה לציון; אך בעיקר את דמותו האגדית של הבעש"ט. בהתאם לשיטת ההסוואה והטישטוש הנהוגה בידי עגנון בסיפורים שונים מוזכרים ב"בלבב ימים" ר' נחמן מהורודנקא ור' מנדל מפרימישלאן כמי שעלו ארצה³, ואילו עלייתו (הכושלת) של הבעש"ט לא הוזכרה אף ברמז⁴.

תולדות חייו של חנניה עד שנצטרף אל הנלכבים הם מסכת של נדודים ואתכסיא, בדומה לתקופת חייו הראשונה של הבעש"ט. חנניה, בדומה לבעש"ט, פגש באותם ימים בקבוצת גזלנים. יחסים בלתי שגרתיים מתפתחים בין חנניה, לבין הגזלנים, ולא זו בלבד שאינם פוגעים בו, הם אף מבקשים: "התפלל עלינו שלא יתפסנו"⁵. אף הגזלנים שאותם פגש הבעש"ט בקשוהו: "...שתתפלל עבורינו שיצליח ה' דרכינו אשר אנחנו הולכים תמיד למסור את נפשותינו"⁶.

אחד הגזלנים עורר פליאתו של חנניה בהניחו תפילין. נתברר שאלה היו תפיליו של ארכיליסטיס יהודי שהוצא להורג בידי השלטונות. חנניה סיפר לנלכבים, כי אותו גזלן גוי רצה להוליכו פעם "דרך מחילה אחת לארץ ישראל", אך חנניה סרב מתוך חשש שמא אין רצון הבורא הוא שגזלן יהא שושבין לעלייתו...⁷ אף לבעש"ט הציעו הגזלנים להוליכו דרך מערות ומחילות לארץ ישראל, ואף הוא חזר לאחוריו בגין היסוסים⁸. איזכורם של התפילין ש"בלבב ימים" בא לשלב את דמותו של הארכיליסטיס⁹ היהודי לתוך הסיפור. נמסר שאותו אדם, זושא היה שמו, עיגן את אשתו והצטרף אל הגזלנים, אך בשעת מיתתו הזכיר את אשתו ובניו. אותה עגונה היתה מחזרת על פתחי צדיקים, לקבל היתר עגונה, אך ללא הועיל. ר' מאיר מפרימישלן שאליו הגיעה העלובה, שלח אותה "למקום שהים והטונ"א [הדנובה] בוכים זה על זה ותככי שם"¹⁰. שלא כצדיקים האחרים נתן לה ר' מאיר עצה ועזר לה בדרך זו לצאת מכבלי עגנותה. בסיפורת החסידיית מצאנו אמנם סיפורים על מעגנים שהפכו לסטיים¹¹, אך לא בקשר לצדיק ר' מאיר מפרימישלן. עתה הגיע לידי כתב-יד¹² הכולל סיפור על עגונה שבאה לפני ר' מאיר בבכיות

1. ש. ורסס, סיפור ושורשו, עמ' 201 – 244.
2. עיין: הלל ברזל, שמואל יוסף עגנון, מבחר מאמרים על יצירתו, תל אביב תשמ"ב, עמ' 77 – 78.
3. עיין: אלו ואלו, עמ' חקלב.
4. ראה בספרי: הסיפורת החסידי, עמ' 280 – 292.
5. אלו ואלו, עמ' תפו.
6. שבחי הבעש"ט, מהדורת ש"א הורודצקי, עמ' מז.
7. אלו ואלו, עמ' תפו.
8. שבחי הבעש"ט, עמ' מח. והשווה: ר' יצחק אייזיק ספרין מקומרנו, מגילת סתרים, ירושלים תש"ד, עמ' לד.
9. מאיר בוסאק, הארכיליסטיס של עגנון, בתוך: הפועל הצעיר, שנה מב, תשכ"ג, כרך לד, חוב' 7, עמ' 22, מפנה לחומר ארכיוני וספרותי, ולא למקורות חסידיים.
10. אלו ואלו, עמ' תקה.
11. על מעגן שהצטרף לגזלנים בימי ר' נפתלי כ"ץ מפוזנא ונהרג בידי חבורו, ראה: סיפורי יעקב ח"א, הוסיאטין תרס"ד.
12. על מעגן שורד שהוצא להורג בידי השלטונות, ראה: מאורות הגדולים, בילגורייא תרע"א, סי' כט, עמ' 60. כת"י מס. 6289 של ר' בנימין רסלר במחלקה לכתבי יד של בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי, דפים ו ע"ב – ז ע"א. וראה שם, דף קסה ע"א, את אחד המקורות לסיפור על המתנגדים הראשונים (האש והעצים, מהדורת תשכ"ב, סיפורים נאים על ר' ישראל בעש"ט, עמ' צט). על כתב-יד מענין זה אני מתעתד אי"ה לעמוד במקום אחר.

איומות. הצדיק שלח את האשה לזוטשוב לעמוד לפני בית-המזיגה, מקום שבו ממחינות עגלות. מבעל-העגלה העשרים עליה לבקש להסיעה לפרימישלן, ובהגיעם לעיר עליה לבקשו להסיעה אל בית הצדיק. כאשר הגיעה העגלה לפרימישלן טען בעל-העגלה כי הוא גוי ואין לו דבר עם הצדיק. ברם, בשעה שהעגלה עברה לפני בית הצדיק נשבר האופן, העגונה נכנסה לבית הצדיק וזה קרא לעגלון. תחילה סרב לבוא, אך בדפוק הצדיק בחלונו, ובקוראו "משה!", מיהר בעל העגלה אל הצדיק. פרץ בככי והודה, כי הוא המעגן שנשט את אשתו והמיר דתו. על פי דרישת הצדיק נתן האיש גט לאשתו וכך הותרה העגונה מעגינותה.

אף ב"בלבב ימים" עצתו של הצדיק מפרימישלן מצילה את העגונה מכבלי העיגון, אלא שחנניה הוא הפועל בענין. קו האופי המאפין את חנניה — פעילות למען הזולת ומעשי חסד — אשר בלט ביחסיו עם הנלכבים, שוב מזדקר בסיפור על שהותו בקושטא. בגין כך הוא אף איחר לספינה והנלכבים הפליגו בלעדיו. חנניה פגש בקושטא את הגולן הגוי שהכירו משכבר הימים. "אמר לו חנניה לאותו גוי, לא אתה שבקשת להוליכני לארץ ישראל דרך מחילה אחת?"¹³ מתברר, כי גולן זה מסתובב בעולם מתוך מטרה לאתר את העגונה ולהתירה מעיגונה. כבר בפסיקה קודמת של הסיפור תיאר עגנון את הגזלנים כאנשי-חסד, ומעשיו של הגוי תואמים להפליא את פעולותיו של חנניה עם הנלכבים. שניהם הלכו עתה אל בעל-בית אחד לשאול על האשה מחוטין שהתארחה בביתו. בשוב העגונה לאכסניה הכירה את התפילין של בעלה, ועל-פי עדותו של הגוי הותרה מעגינותה.

אף עלייתו הנסיית של חנניה מתקשרת היטב לדמותו של הבעש"ט. חנניה עצמו מעיד עליה באומרו: "מטפחתי פרשתי על הים וישבתי עליה עד שהגעתי לארץ ישראל"¹⁴.

שמואל ורסס¹⁵ כבר עמד על מספר מקורות חסידיים המדברים על עליית הבעש"ט שהשפיעו על תיאור עלייתו של חנניה. נראה לי, כי מן הראוי להוסיף לאלה את הסיפורים של הצדיק מקומרנו המוסר, שהבעש"ט — אחר שלמד מפי אחיה השילוני את השימוש בשמות קדושים — הניח "חתיכת בגד על הנעסטיר ועבר הנעסטיר בשם". מעשה זה נחשב לו לעוון, וכל ימיו עשה תשובה לתקן את המעשה. "וסוף תיקון זה שהיה נצרך פעם אחת לעבור הנעסטיר, מחמת סכנת מוות של ישמעאלים, והניח חגורה על הנעסטיר בלי שום שם, אלא באמונה גדולה באלוקי ישראל"¹⁶.

כתשובה לשאלה, מדוע לא זכה ר' אברהם המוהל לעלות עם הנלכבים מביא עגנון את הסיפור הבא: "אמר רבי שמואל יוסף בנו של רבי שלום מרדכי הלוי, מפני שהטריח את אברהם

13. אלו ואלו, עמ' תקלט.

14. עיין: שם, תקמ. תקמו. והשווה האש והעצים, קורות בחינו, עמ' לו: "עמד זקננו וכרך עצמו בחופה ששיגורו אבותיו לארץ ישראל, ונעשה לו נס ונעשה עצמה כמפרש והיתה צפה והולכת עד שהגיע זקננו ליבשה".

15. ראה: סיפור ושורשו, עמ' 217 (מעשה מנסיעת הבעש"ט לקאסטאנינאפאל' מתוך ספר קהל חסידים שהעתיק מספר עדת צדיקים); שם, עמ' 244 (סיפורי יעקב ח"ב, לבוב תרע"ג, סי' לד). וראה עוד: 1. בהרב, ששים סיפורי עם, חיפה תשכ"ד, הערות לסיפורים, עמ' 266.

16. עיין: ר' יצחק אייזיק מקומרנו, גוצר חסד, לבוב תרט"ז, מג ע"א. והשווה: מגילת סתרים, ירושלים תש"ד, עמ' לד: "והניח חתיכת בגד חגורה על הנחר ועבר עליו", וע"ע: היכל הברכה, למברג תרכ"ט, פר' דברים: ר' נתן נטע דונר, שערי אמונה, וורשא 1903, עמ' 14, 63. אף חנניה (אלו ואלו, עמ' תקם) אמר: "רכונו של עולם, אין לי להשען אלא על רחמיך הרבים".

אבינו לצאת מארץ ישראל לחוצה לארץ, לפיכך נענש שלא יכנס לארץ. שפעם אחת היה שיל"ר גילי"ף¹⁷ בעיר ונתחבאו כל ישראל בבתיהם, אותו היום הלך רבי אברהם לימול תינוק בן אלמנה שאביו נהרג באותה גזירה. כשנכנס לא מצא אדם שיחזיק את התינוק ולא כסא לישב עליו. אמר כלום יכולני להיות סנדק ומוהל כאחד. הביט בחלון וראה זקן אחד מהלך ברחוב ושרפרף בידו. הקיש לו על החלון נכנס וישב על השרפרף ואחז התינוק על ברכיו. מל רבי אברהם את התינוק וברך אשר קידש ידיד מבטן. לאחר שסיים הברכות נתעלם הסנדק. היו הכל סבורים שאליהו מלאך הברית נגלה לו, ובאמת אברהם אבינו היה שבא לגמול חסד עם בנו ביום שהכניסוהו לבריתו¹⁸.

וזה לשון המקור החסידי, אותו קרא עגנון בדברי ר' אהרן ולדן¹⁹ (או אצל מי שהעתיק ממנו²⁰): "ושמעתי מפי רב מובהק גדול-הדור, איך שפעם אחת בא שליח מכפר הסמוך לזעלחאב להרב ר' גדליה הנזכר, שיבוא לשם למול תינוק אחד ולהכניסו לברית של אברהם אבינו, כי ר' גדליה היה מוהל ועת מלחמה היה אז, והיה מתירא כל אחד לנפשו לזוז [!] פעמיו מקיר העיר וחוצה, כי מחוץ תשכל חרב ובעיירות אימה גדולה. והרב ר' גדליה הנ"ל אמר: יהיה מה. ונסע להכפר. ובכואו לבית היולדת ראה אותה בוכה על בעלה כי איננו. כי מפחדו מפני שוד כי יבוא ברח בהחבא. וירא הרב כי לא יוכל לו להיות סנדק ומוהל, כי לא היה בכפר הזה איש ישראל, ויצא חוצה בפתח עיניים על הדרך, אולי יקרה ה' איש לפניו. וכעמדו במרירות לבו ראה מרחוק מדמות אדם הולך, וירוך לקראתו בלב שמח. וירא והנה אחד הולך וספסל קטן על שכמו אשר עליו מושב הרצענים. ויאמר לו: בא ברוך ה'. ברוך בואך בשלום. חבל נפל לך בנעימים ועל שנינו למול תינוק בכפר אשר לעיניך.

והאיש הזה לא היטה אזנו לדברי ר' גדליה. ואולם לאשר הפציר בו עד כוש נעתר למבוקשו, וילכו שניהם יחדיו. וישב האיש על ספסל הקטן ויחזק התינוק על ברכיו וימול ר' גדליה את התינוק כראוי. ולאיש הזה היה גם בקבוק יין. ויקח ר' גדליה את היין מידו ויברך ברכת "אשר קידש ידיד מבטן" בשמחה רבה וברוב תודה לה' על אשר שלח לו האיש לעזרו. ואחר הברכה פתאום נעלם ממנו האיש הזה ואיננו ויבקשהו ולא מצא אותו. ויתפלא מאוד ר' גדליה על המחזה הנוראה הזאת ולבו פחד ורחב. וכל חדרי רוחו גיל מלאו כחשבו כי ה' שלח לו אליהו מלאך הברית לפניו.

וכאשר בא הרב גדליה להמגיד הקדוש מקאזניץ, זכותו יגן עלינו, וכבואו על מפתן הבית ויאחז בכפות המנעול לפתוח הדלת הלך לקראתו המגיד בפנים שוחקות. ויאמר לו: ידעתי כי תשפוט בשכלך אשר האיש הסנדלר אשר מלת תינוק על ברכיו היה אליהו הנביא, לכן שמחת. אילו ידעתי כי זה היה אברהם אבינו, עליו השלום, מה מאוד תגדל שמחתך."

17. והשווה האש והעצים, קורות בתינו, עמ' סה: "...מלבד מסיס ומתן דמים לשרי המסיס צריכים לרצות ברצי כסף את רבם של השיל"רים, שאם לאו באים הם לבית החיים ומשחיתים את המצבות. ואם אין ממלאים גרונו כדמיידיבש חרבם פתוחה לטבח..." על שיל"ר גילי"ף ראה: אהרן ולדן, שם הגדולים החדש, מערכת ז, ס' יח: "היה פעם אחת רעש גדול בלבוב, שקורין שילער גילי"ף, שהיה דרכם לפשוט ידיהם כגול ושוודים ומכים כל המוצאים..."

18. אלו ואלו, עמ' תקכג.

19. ר' אהרן ולדן, שם הגדולים החדש, מערכת ג, ס' ט.

20. קהל חסידים החדש, ס' קלח. רע"ע: הסיפורת החסידית, עמ' 127. הע' 46.

אין לך יצירה מיצירות עגנון, שבה מתבקשת תהייה על מקורותיה החסידיים, איתורם וזיהוים, כ"הכנסת כלה". פליאה היא בעיני, כיצד יכול היה אחד מחוקרי עגנון המובהקים שלא לחוש בזיקתו המופלגת של המספר למקורות החסידיים המודפסים ולכתוב: "...כי לא בלבד אותם הסיפורים ב'הכנסת כלה', שאין להם אח ורע במסורת הסיפור היראי, אלא אף אותם שיש להם דמיון־מה, אינם בהכרח פרי מגע ישיר במקורות כתובים, אלא כולם מקורם באותה השראה יוצרת, שהסופר שרוי בה כאבות אבותיו יוצרי הסיפור היראי"¹.

ברומה ל"העקוב", שבו נקט כשיטת ההרחבה האמנותית-סיפורתית של מקור חסידי סיפורי, פעל עגנון אף ב"הכנסת כלה". מאיר בוסאק², הצביע בשעתו על שאילת עגנון את סיפור המסגרת של הכנסת כלה" מתוך הסיפורת החסידית המאוחרת. לעומתו היפנה יוסף דן את תשומת הלב אל עבר נוסח קמאי של הסיפור, נוסח אשר נדפס כבר בשנות הששים של המאה. הי"ט בספרו של ר' מנחם מנדל בודק³, אכן, בשני הסיפורים ניתן למצוא הרבה מן המקביל והמשותף, ואין ספק שלפנינו שני נוסחים של סיפור אחד. ברם, השוואה מדוקדקת של נוסחים אלה עם "הכנסת כלה" לעגנון מבליטה את השוניים המהותיים בינם לבין סיפור המסגרת העגנוני. ממילא נשאלת השאלה האם נמצא נוסח נוסף על הנ"ל, נוסח שהיה לעיני עגנון בכתבו את סיפורו? מתברר, כי נוסח כזה אכן קיים, והוא הסיפור השלישי בקונטרס סיפורים יידי בשם "נסים ונפלאות"⁴.

השוואה טכסטואלית מוכיחה בעליל את תלותה של היצירה העגנונית בנוסח היידי. איני רוצה לטעון שעגנון לא הכיר את שני הנוסחים האחרים, אלא רק שבכתובת סיפור המסגרת של "הכנסת כלה" לא השתמש בהם. לצורך דיוננו אין גם נפקא מינה איזהו מן הנוסחים הוא הקדום, ומי הושפע ממי. אין כאן המקום להקביל את כל ההקבלות שבין "הכנסת כלה" לבין הסיפור ב"נסים ונפלאות", ולפיכך נסתפק באחדות, תוך כדי הפנית הקורא המעוניין בהשוואת הטכסט העגנוני עם הנוסח היידי אל הנספח שיובא להלן.

א. שם הגבורה-האב בפאר מקדושים הוא ר' ישעיה סלוצקר, בשיחות יקרים – ר' איציקל קייצווער, ואילו בנסים ונפלאות "יודל נאטנזאהן פון בראד" כשם האיש אצל עגנון.

1. משולם טוכנר, פשר עגנון, רמת גן תשכ"ח, עמ' 31. ושם, עמ' 30: "...כמעט מן הנמנע הוא לציין מקורות ישירים, ובעצם אין גם תועלת בכך". וע"ע: ש. ורסס, 'דברים בשם אומרם בהכנסת כלה', בתוך: סיפור ושורשו, עמ' 183-220.
2. מ. בוסאק, 'למקורות הכנסת כלה', בתוך: הפועל הצעיר, כרך נו (מב) תשכ"ג, חוב' 42, עמ' 23-24. בוסאק מצביע על ילקוטו של ר' אלימלך זאב שטרן, שיחות יקרים, סאטו מארע חש"ד עמ' יט"כ, כמקורו של עגנון.
3. ראה: פאר מקדושים, למברג חש"ד, עמ' 33-38. הסיפור הובא בידי יוסף דן, הנובילה החסידית, ירושלים תשכ"ו, עמ' 65-72. וע"ע שם, עמ' 19-20, 183-184; הנ"ל, הסיפור החסידי, ירושלים 1975, עמ' 213.
4. נסים ונפלאות, ויין חש"ד, ללא עימוד. תודתי נתונה לירידי ר' שמואל אשכנזי יצ"ו, אשר העירני על קיומו של הקונטרס ואף העמידני על ענינים שיש בהם להוכיח כי עגנון השתמש בקונטרס. את הסיפור ראה כנספח. כאן מקום להעיר, כי דמותו של ר' יודל נאטנזאהן, גביר מתנגדי, הולעג לר' משה ליב מסאסוב, מופיעה כבר בספרו של בודק, מעשה צדיקים, עמ' 36 (סיפור מס. 17 לפי המנין שלי). ר' יודל נתנוון היה סוחר ירוע בכרוד, הצטיין בנדבנותו ובין היתר ייסד בית-חולים בעירו. הוא עמד בראש הקהילה עד פטירתו בפסח תקצ"ב (1832). ראה עליו בספרו של מ"ו גלבר, ערים ואמהות בישראל, כרך ו (ברודי), ירושלים תשט"ו, עמ' 162 ועוד. והשווה: הכנסת כלה, עמ' רל.

- ב. בשיחות יקרים מוזכרת בת אחת בלבד, בפאר מקדושים אין זכר לגילן של שלוש הבנות, ואילו עגנון נוקב בגיל שלוש בנותיו של האב, כשם שעושה נוסח נסים ונפלאות.
- ג. שנים עשר אלף אדומים הוא הסכום אותו מתחייבים לתת אבי-החתן ואבי-הכלה, הן אצל עגנון והן בנסים ונפלאות, בעוד שבפאר מקדושים נוקבים בסכום של ארבעת אלפים, ובשיחות יקרים אין נוקבים כלל בסכום.
- ד. המושג הכנסת כלה, שהפך לשם סיפורו של עגנון, מופיע — למרבה הפלא — רק בנוסח של נסים ונפלאות.

בעקבות המקור של סיפור-המסגרת העניק עגנון לרבי מאפטא מעמד מכובד ב"הכנסת כלה", וזאת תוך שימוש במקורות חסידיים ספרותיים נוספים המספרים על צדיק חסידי זה. בבואו לתאר את החופה כותב עגנון "...שהרב הקדוש מאפטא בעצמו ובכבודו סידר קידושין [...] והצהיל לבותיהם של חתן וכלה בסיפור גוזמאותיו כדרכו בקודש בבחינת תנא גוזמא קתני⁵". לשון המקור החסידי, שעמד לנגד עיני המספר, היא: "...שהרב מאפטא היה רגיל לספר גוזמאות [...] שהוא יודע סוד מארז"ל: גוזמא קתני, לכן היה כוחו יפה לומר גוזמאות"⁶. בתיאור פטירתו וקבורתו של הרבי מאפטא משתמש עגנון בסיפור חסידי. אקביל להלן את המקור ל"הכנסת כלה".

המקור	הכנסת כלה
מובא בספרים כי בלילה שנפטר	...שבליל פטירתו
מרן הרב מאפטא באותו לילה	של אותו צדיק
שמעו קול דופק על חלונות	שמעו בטבריה קול דופק על חלונות
בית וועד כולל וואלין שבטבריה	בית וועד הכולל
צאו ללוות הרב מאפטא	צאו ללוות את הרב מאפטא
והלכו לחוץ וראו כמה אלפים נשמות	וכשיצאו ראו אלפי אלפים נשמות
הולכים עם מיטתו עד שהלכו להב"ע	מהלכות אחר מיטתו עד לבית העולם
[...] וראו על מקום ההוא קרקע חדשה...?	ובבוקר ראו שם צורת קרקע חדשה.

ומעשה בצדיק אחד שהיה רגיל לבוא לביתו אחר פטירתו. שאלוהו מפני מה נשתהה. אמר: טרוד הייתי לעשן את הדרך כשביל צדיקי ארץ ישראל

...כי הייתי טרוד לעשן הדרך לזכך האויר שאין יכולים לסבול אותו הצדיקים מאה"ק

5. שם עמ' תי.
 6. ר' ישראל ברגר, עשר אורות. פיטרקוב תרס"ז. מערכת ראי"ה מאפטא, סי' כא. המקור לדברים הוא ספרו של ר' יצחק לנדא, זכרון טוב, מעבודות הצדיקים, סי' ו. דברי חז"ל ראה: ביצה ד ע"א ועוד.
 7. ראה: ר' שמואל משינובה, רמתיים צופים, וורשא תרמ"א, ח"ג, עמ' 115. משם הועתק לספר קהל חסידים החדש, סי' קנג ולספר עשר אורות. מערכת ראי"ה מאפטא, סי' יט. והשווה גם: ר' מתתיהו לנדא, תולדות יוסף, כרדיטשוב תרס"ח, עמ' 34.

שבאים לקבל פני האפטער
שיפטר מהעולם בקרוב...⁸

שיצאו להקביל פניו של הרב מאפטא
שבא להשכיח גופו אצלם.⁹

מאישי החסידות מזוכרים רבים ב"הכנסת כלה". הבעש"ט מזכר פעמים אחדות. בעמ' רנב מספר יעקב שמשון: "מקובל אני מרבי שקבל מרבו ורבו מרבו עד הבעש"ט הקדוש ביום שהשקוהו הרשעים יין ישן של מאה שנה שאי אפשר היה לשתותו מחמת חוקו לאכול תפוח ומיד תפוג שכרותו ממנו ולא נשתכר..." כמעשה הזה אכן מסופר על הבעש"ט: "...והשקוהו יין ישן של מאה שנים כשהיו שותין ממנו מעט היו משתכרין [...] וציוה שיתנו לו תפוחים [...] שהתפוחים מפיגים היין..."¹⁰ אף נטע, בעל העגלה הנאמן ומלווהו של ר' יודיל, היה יושב "...כאלכסי להבדיל בזמן שהיה נוסע עם הבעש"ט הקדוש ז"ל, כלומר אחוריו כלפי הסוסים ופניו כלפי הבעש"ט משום כבודו של הבעש"ט ז"ל. אלא שסוסיו של הבעש"ט ז"ל במאמר היו מהלכים ולא היו צריכים למנהיג..."¹¹

בצדיק ר' משה ליב מסאסוב מבראד, תלמידם של ר' שמואל שמלקה מניקולסבורג ור' אלימלך מליזנסק, אשר שימש אדמו"ר באפטא ובסאסוב (נפטר בתקס"ז) עוסקים מספר סיפורים.

...שהיה משתתף תמיד בצער כל איש
כאילו בא אליו ממש הצרה.

...שהיה משתתף בצערו של כל אדם
כאילו צערו הוא,

והשתדל על יתומים לפרנסם ולכלכלם.
ובידי הקדושים היה חופף ראשם

והיה מפרנס יתומים מכיסו
וחופף ראשם

ורפא אותם בעת אשר הוכו בשחין ר"ל
ועשה להם רטיות

ומרפאם מן השחין.

עד שהוא היה אומר

הוא היה אומר

כי האיש אשר לא יוכל למצוץ דמי המכות
והשחין מילדי בני ישראל

כל שאינו יכול למצוץ בפיו
דם השחין של תינוק מיראל

לא הגיע עוד לחצי אהבת ישראל¹².

לא הגיע לחצי אהבת ישראל¹³.

...היה יושב פעם אחת בבית המדרש ולמד

מעשה באותו צדיק שישב בבית המדרש

ושמע כי איש אחד עני מדבר עם חבירו העני

ושמע עני מספר לחבירו

8. ראה: זכרון טוב, מעבודות הצדיקים, סי' 1; קהל חסידים החדש, סי' קנד.

9. הכנסת כלה, עמ' תיא והשוה לעיבודו של מ. בוכר, אור הגנוז, עמ' 321.

10. ראה: נתיב מצוותיך, למברג 1858, שביל הייחוד, כ"א ע"ב. ועוד הובא: מעשיות נוראים ונפלאים, קראקא תרנ"ו, סי' י"ח טו ע"א; קהל חסידים החדש, סי' לב; דרך האמונה ומעשה רב, ווארשא 1899, עמ' 96; ר' אהרן ציילינגאדל,

מאורות הגדולים, כילגורייתא תרע"א, עמ' 13; הסיפורת החסידית, עמ' 89.

11. הכנסת כלה, עמ' ל. מקור אפשרי ראה: מאורות הגדולים, עמ' 3.

12. עשר צמצחות, מערכת ב, סי' יא. ר' ישראל ברגר העתיק את הדברים מסדר הדורות החדש, עמ' לב. אך מן הטכסט של עגנון ברור כי זה העתיק מספר עשר צמצחות.

13. הכנסת כלה, עמ' נח.

ושופך לפניו מרי שיחו
 שיש לו בת שכבר הגיעה לפרקה
 והיא למעלה משלושים שנה
 וגם היא שוטה גדולה ומכוערת
 ואין לו מקום מוצא לכסף אשר יהיה לו
 לתת לה נדן להשיאה לאיש.

ואמר ידעתי כי שום איש לא ידור עמה
 רק אם היה איש אחד אשר יאבה לישא אותה
 כדי לכסות את ראשה, כי לא יוכל לסבול

את הבושה אשר יש לו מזה.

ויכמרו רחמי הרה"ק רמ"ל עליו
 וישלח לקרא לשדכן אחד
 ויאמר לו: לך אל האיש העני פלוני
 ואמור לו כי רצוני ליקח את בתו לאשה.
 השדכן דימה מתחילה כי מהתל בו,
 אך הרה"ק אמר לו כי באמת ובתמים
 רוצה ליקח אותה.

והלך השדכן אל האיש ההוא
 ויספר לו כדברים האלה.

והאיש משתאה ולא האמין לו.

אמנם השדכן נשבע לו על דברתו
 כי כן הוא האמת.

ותיכף הביא השדכן את הדבר לידי גמר
 וכרת ברית החיתון עם העני ההוא
 ואחר כך נשא אותה.

וכאשר נודע הדבר לאביו

נסע לניקולסבורג והתקוטט עמו

ובקושי גדול פעל אצלו שיגרש אותה¹⁴.

שהגיעה בתו לפרקה
 ואין בידיו לתת לה נדוניה, [...]
 שהיא שוטה ומכוערת.

ואי אפשר לדור עמה מחמת כיעורה.
 אלא מה הוא מבקש אדם שישא אותה
 ובלבד שיכסה את ראשה

שכבר היא למעלה משלושים

ואינו יכול לסבול את הבושה.

שמע אותו צדיק ועדיין הוא בחור

הלך אצל שדכן

ואמר לו, לך

ואמור לזה, שאני מבקש לישא את בתו.

אמר לו השדכן, מלגלג אתה עלי? [...]

אמר לו, מה שאמרתי אקיים.

ולא הניח מן הדבר עד שנשא אותה.

שמע אביו

וגזר עליו שיגרשנה וגרש אותה...¹⁵

14. עשר צחצחות. מערכת ב, סי' יב.

15. הכנסת כלה. עמ' נח.

סיפור ארוך, המעיד אף הוא כקודמיו על מעשי הצדקה והחסד של צדיק זה, מתקשר לפטירתו.

המקור	הכנסת כלה
פעם אחת עשה נשואין לחתן וכלה עניים והוא היה עומד מצד שניהם והיה שמח מאוד בהכנסת כלה לחופה בכלי זמר.	פעם אחת עשה סעודת נישואין ליתום וליתומה ושכר מנגנים לשמח חתן וכלה. ניגנו הנגנים והרב היה שמח.
והיה אומר אז: מי יתן שעם הניגון הזה יוציאו אותי לבית מועד לכל חי כשיגיע יום פקודתי.	בשעת שמחתו אמר, הלואי שיוליכוני בניגון זה לקברי.
ועברו הרבה שנים מזה ונשתכת הדבר, אח"כ ביום פטירתו, באותו יום נסעו המזמרים (כלי זמר) על איזה באהאל סמוך לבראד בימי השלג והחורף.	לימים נסעו מנגנים עם כליהם לק"ק בראד.
והנה פתאום רצו הסוסים עם העגלה [...] שלא היה באפשרי לעכב הסוסים ממרוצתם בשום ענין ואופן.	בדרך התחילו הסוסים רצים עם העגלה ואי אפשר היה לעכבם
עד שבאו על בית עלמין אחד ועמדו הסוסים. וראו עם רב מישראל	עד שהגיעו לבית הקברות. ראו המנגנים שקוברים מת ובני אדם הרבה מיללים ובוכים
ושאלו: איזה מקום זאת ומי הוא שמת כאן ונזכרו המעשה אשר שמעו זאת מפה קדשו שביקש כנ"ל. ונזכרו ג"כ הניגון שהיו מנגנים אז על החתונה.	שאלו המנגנים: מה שם העיר ומי הוא שנפטר? [...] נזכרו המנגנים את חתונת היתום והיתומה ואת הניגון שניגנו לפניהם ונזכרו דבריו של אותו צדיק
והושיבו בית דין על זאת ואמרו שיזמרו, וכן עשו. ¹⁶	הושיבו בית דין והתירו להם שינגנו וניגנו אותו ניגון על קברו. ¹⁷

16. קהל חסידים החדש, סי' קיד ושוב הובא בעשר צחצחות, מערכת ב, סי' כב. והשווה נוסח שונה במקצת: ר' דוב בר ארמן, דברים ערבים, סיפורים מהרמ"ל מסאסיו, סי' ב וראה שם, לוח התיקון, עמ' 12. וכבר ר' אהרן ולדן כתב בשם הגדולים החדש, נה ע"א, אות קמח: "ושמעתי מעשה נוראה מאוד שאירע בעת פטירתו בעת נשאו אותו לקבר, אבל אין כאן מקום להאריך בסיפורים". ועל בקשת ר' חיים סאנצער מר' חיים ואלים היכלי-זמר' ללוותו בגן עדן עם ניגון כינור, ראה בספרו הנ"ל של נ"מ גלבר, קטעים מפנקס הקלוז' רבתי על חכמי הקלוז', עמ' 331-332. ועל יהודי מפרעמישלא שחילים – שהיו דוד המלך ופמלייתו – ניגנו בעת קבורו, ראה: ר' יעקב סופר, סיפורי יעקב ח"ב, סי' לג. בכלבי מיים (אלו ואלו, עמ' תקלב, תקמ) מובא סיפור על רמ"ל מסאסוב ור' שמואל שמלקה שעברו בעריבה את הנהר, בדרכס לבטל גזירת המלך. בנאום שנשא עגנון לפני קהל מזומנים (ראה: מעצמי אל עצמי, עמ' 65-66) סיפר על נסיעת רמ"ל עם רבו ר' שמלקה לניקולסבורג ועל דרשתו של ר' שמלקה, לפנינו עיבוד סיפורי של דברים שהובאו בדברים ערבים, סיפורים מהרמ"ל מסאסוב, סי' ח ובספר שמן הטוב, סיפורים, סי' לא (הכותב שמע אותם בשנת תרנ"א).

17. הכנסת כלה, עמ' נט. והשווה לנוסח של בובר, אור הגנוז, עמ' 302-303.

שני סיפורים על ר' אורי מסטרליסק, אשר זכה בשל התלהבותו בתפילה לכנוי "השרף".
מועתקים ללא שנויים כמעט:

הכנסת כלה

מעשה ברבי אורי השרף מסטרליסק
שפעם אחת היה נוסע באישון הלילה ואפילה

בדרך עמדו הסוסים ולא רצו לילך.

הלך בעל העגלה לראות מה עמדו הסוסים
וראה דוב עומד כנגדם.

התחיל בעל העגלה צועק

ירד רבי אורי מן העגלה והלך אצל הדוב
והגביה את כובעו מעל למצחו וגילה את מצחו.
מיד ברח הדוב.

אמר רבי אורי,

אל תאמרו מופת

אלא כתוב בתורה (בראשית ט)

ומוראכם וחתכם יהיה על כל חית הארץ.

אם האדם אינו מקלקל את צלם האלקים שעליו
אינו מתירא משום חיה.

היא שאמרו במסכת אבות (פרק ג משנה י')

כל שרוח הבריות נוחה הימנו

רוח המקום נוחה הימנו.

בריות ואף חיות במשמע.¹⁹

שאמר רבי אורי,

אין אורי מתירא שידונו אותו

שאורי אינו כאברהם

או כאחד משאר צדיקים

מאחר שאינו אברהם או אחד משאר צדיקים

אבל מתירא אני

שידונו אותי שאיני כמו שאורי יכול להיות.²¹

המקור

ופעם אחת נסע רבינו הקדוש

עם אחדים מחסידיו דרך יער

ובאמצע הדרך עמדו הסוסים ולא חפצו לילך

הלאה

הלך הבע"ג לראות מה שיפחד הסוסים,

וראה דוב עומד שחפץ לדלג על הסוסים

התחיל הבע"ג לצעוק.

אמר לו רבינו להבע"ג אל תתירא,

והלך מהעגלה עד סמוך לדוב

והגביה מעט כובעו מעל למצחו

וברח ברח הדוב.

אמר רבינו הקדוש להאנשים שהיו אצלו

אל תאמרו שזהו מופת, אינו כן

כי אם כתב [!]

ומוראכם וחתכם יהי' על כל חיות השדה

אם אדם אינו מקלקל צלם אלקים שעליו

אין לו לירא משום חיה,

וזהו שאמרו במשנה

כל שרוח הבריות נוחה הימנו

בריות ר"ל כל בעלי חיים

אף חיות במשמע

אם הם נוחין הימנו ואינם אויבים לו

סימן הוא שגם רוח המקום נוחה הימנו¹⁸

וכן אמר רבינו הקדוש

אין אורי מתירא שידונו אותו

מפני מה אורי אינו כאברהם,

או כאחד משאר צדיקים

כיון שאינו אברהם או אחד משאר צדיקים

אבל אני מתירא

שידונו אותי מפני מה איני כמו שאורי יכול

היה להיות.²⁰

18. אמרי קדוש השלום, עמ' 22-23.

19. הכנסת כלה עמ' נא.

20. אמרי קדוש השלום, עמ' 9. והשווה מקבילה על ר' זושא (מפי מר יהודה יערי): אור הגנוז, עמ' 231.

21. הכנסת כלה, עמ' נב.

דוגמה לתמימות על דרך הקיצור עשוי לשמש סיפור המהלך על החבל, המובא ב"הכנסת כלה", להלן נוסחו של עגנון מול המקור:

המקור	הכנסת כלה
ואמרו עליו [על ר' חיים מקראסנע]	... שכן מצינו בצדיק אחד
שלא הגביה ריסי עיניו לראות בדבר	שלא הגביה ריסי עיניו
שלא תהיה לו מזה לעבודתו ית"ש	שלא לעבודתו יתברך.
ומעשה שהיה בעיר אחת אצל נהר הווייסעל	פעם אחת
ובא אחד ואמר לעשות פלאים	בא אדם אחד שקורין קונצ"ין מאכע"ר
שילך מעל לנהר על החבל	ואמר שיהלך על גבי חבל למעלה מן הנהר
ויעשו עץ גבוה על שפת הנהר מזה	העמיד קורה מכאן
ועץ גבוה על שפת הנהר מזה	וקורה מכאן
ויקשרו חבל בשני העצים.	וחבל באמצע.
ואז נקהלו כל אנשי העיר לראות פלאי הפלאים	נתקבצה כל העיר לראות.
הזה איך ילך על החבל מעל לנהר ולא יפול	
למים ונתנו לו כל אחד משכורת כסף.	
וגם הקדוש מוה' חיים הלך ג"כ לראות	בא אף אותו צדיק לראות.
במעשה האדם ההוא	
ויתמהו מאד אנשי העיר	תמהו לו כל העיר.
בידעם כי אם רבם הקדוש הולך לראות	
במשחקי התפל הלא דבר הוא	
וישאלו אותו זה והשיב להם:	אמר להם,
למדתי מזה האדם דבר אחד	דבר גדול למדתי מאדם זה
כי הנה הוא בא לעשות מעשיו בעד משכורת כסף	הרי הוא עושה לשם ממון
אעפ"כ עיינתי היטב כי בעת עברו על החבל	אף על פי כן כשעמד על החבל
לא היה במחשבתו מחשבה מכסף וזהב	לא היה מהרהר בעסקי ממון
כ"א מחשבה לשמור נפשו לבל יפול לנהר... ²²	אלא שלא יפול לנהר... ²³

22. סדר הדורות החדש, למברג תרכ"ה, ט ע"ב, (אות לב), והשווה: ר' יועץ קים קדיש רקץ תפארת היהודי, פיעטרקוב תרע"ב, עמ' 9. נוסח שונה, מפ"ר ישראל מריוזין, מובא בספרו של ר' ראובן ז"ק, כנסת ישראל, ווארשא תרס"ו, עמ' 16-17. מסופר שם על שני ידידים שנתחייבו בד"ן מוות, אך אם יצליחו לעבור על חבל שנמתח מעל לנהר — יפרו את נפשם. האחד עבר בהצלחה, על שאלת השני איך הצליח בכך, השיב: "איך ווייס גאר ניט, רק זאת שהלכתי על החבל, אם הייתי נוטה לצד אחד — נטייתי אני לצד אחר". סיפורו של הצדיק מריוזין בא כמענה על השאלה, הכי צד ניתן לעבוד את ה' וע"א: מ. בובר, אור הגנוז, עמ' 279-280.

23. הכנסת כלה, עמ' רלג, מן הדין הוא להצביע על קטע במחזהו של אנסקי (כתרגומו של ח.נ. ביאליק), בין שני עולמות (הרבוך), בתוך: התקופה, שנת תרע"ח, עמ' 268, המקשר את האירוע לבעש"ט. "פעם אחת באה למז"יכו' כת של ליצינים, ממיני בריות הללו שמראים מעשי נפלאות כרבים, מתחו חבל על פני הנהר, ואחד מהם יצא לרקד על גבי החבל, רצו בני אדם מכל פנות העיר אל הנהר לראות את הפלא, בעיונותינו הרבים, יצא גם בעל שם טוב אל הנהר.

<p>המקור ...ובאותו יום מת אביו הקדוש²⁴ כי פתאום בסעודה שלישית נסתלק בעת הלכו אנה ואנה בדביקות נפלא בחדר שלו ואמר: בהאי רצון אסתלק משה כי לערך שני שנים קודם פטירתו היו צריכים לשמור אותו שלא יצא נשמתו מרוב דביקות בוראו [...]] היאך עקביים של רבינו עומדין בגן עדן העליון והיה צריך שמירה יתירה...²⁵</p>	<p>הכנסת כלה ...שנסתלק שם בסעודה שלישית בשעה שהיה מהלך בחדרו אילך ואילך ואומר (זוהר יתרו) בהאי רצון אסתלק משה נביאה מהימנא מעלמא, וכבר שתי שנים קודם פטירתו היו עקביו עומדים בגן עדן העליון והיה צריך שימור שלא תצא נשמתו מרוב דביקות בבורא יתברך...²⁶</p>
--	---

מקור תמציתי במהותו אין טעם לנסחו מחדש. כזאת היא ה"תורה" אותה מצטט עגנון בתשובה לשאלה מדוע נתיירא, ר' יודיל מקללותיה של ערלית-כשפנית, שהרי לא האמין בכשפיה, משיב המספר:

<p>המקור זכר בגימ[טריא] ברכה ונקבה היא מלשון ונוקב שם שהוא לשון קללה ע"כ כשהזכר שהוא בחי[נת] ברכה מקלל את הנקבה שהיא בחי[נת] הנ"ל אין בכך כלום אבל להיפך וכו'²⁷</p>	<p>הכנסת כלה ...אלא משום שמוכב בשם רבי פנחס מקאריץ ז"ל זכר בגימטריא ברכה ונקבה היא מלשון ונוקב שם שהוא לשון קללה לפיכך כשזכר שהוא בבחינת ברכה מקלל את הנקבה אין בכך כלום אבל להיפך חס ושלום וכו'²⁸</p>
---	---

ועמד בתוך הקהל, עומד ומציץ כאותו ברנש שמרקד על החבל. היו הכל תמיהים: הבעל שם טוב יצא לראות דברים כאלה! חכרו עליו תלמידיו ושאלו אותו, מה פירוש הדבר? ענה הבעל שם הקדוש ואמר: יצאתי להתבונן ולראות, היאך בן אדם עובר על פני תהום עמוקה. ראיתי והרהרתי: "אילו היה האדם עמל ומתיגע בחיקון נשמתו כשם שהוא עמל וטורח בגופו על פני כמה וכמה תהומות עמוקות, היתה הנשמה עוברת דרך החבל הדק של החיים".
 24. ר' יחיאל מיכל מולוטשוב.

25. נתיב מצוותיך, שביל אמונה ח"ג, סי' כה, יא ע"א; מעשיות פליאות נוראים ונפלאים, לובלין תרס"ד, ג ע"ב. שם הגדולים החדש, מערכת גדולים, מערכת י, אות קלב, דרך אמונה ומעשה רב, עמ' 98. מזכרת שם הגדולים, מרום הרים עמ' 31.

26. הכנסת כלה, עמ' קח.
 27. מדרש פנחס, למברג 1874, סי' קיד, יד ע"ב; ר' אברהם יעלין, נופת צופים, וורשא תרפ"ט, סי' ס, ד ע"ב. מן הראוי להעיר כאן שעגנון באורח נטה ללין, עמ' 39-40 העתיק (כשנויים קלים) את דברי מדרש פנחס, סי' ד, לד ע"א. שלשוננו: "ויספר [ר'] פנחס מקוריץ] מעשה מהבעש"ט, שפעם אחת היה אדם כשר אחד שיצא בנו לתרבות רעה לכפירה רח"ל. וציוה הבעש"ט לאביו לאהוב אותו ביותר ומחמת זה יצא מהכפירה".

28. הכנסת כלה, עמ' שלב.

יש שעגנון משתמש במקור חסידי בשנוי סדר המשפטים והמלים. דוגמה לכך עשוי לשמש קטע-סיפורי המתקשר לדמותו של האדמו"ר ר' יצחק אייזיק טויב מקאלוב

מקור

הכנסת כלה

התחיל משורר כלשון טייטש

כלה כלה היכן את?

חתן חתן אנה תלך?

זה השיר של הרב הקדוש מקאלוב

שהיה רועה אוזים בילדותו

וכל סדורי תנועותיו היו מניגוני הייחוד

של הקדוש ברוך הוא והשכינה

מעין חתן וכלה על לשון לע"ז או אונגארש דוגמת חתן וכלה.³⁰

וכל סידור תנועותיו מניגוני הייחוד

קודשא בריך הוא ושכינתיה

(כלה וריא ביסטו חתן וריא גייסט דוא)²⁹

לפעמים המקור המתומצת כה מתומצת עד שהוא מתקרב לאיזכור. בתאר עגנון מת שהיה מתרוצץ בשוקי לשקוביץ הוא כותב: "כמעשה אותו אדם מעולם התווה [...] בא ר' ליב בן שרה וגילה את כנף גלימתו ונמצא שהוא מלובש תכריכים..."³¹ במקור החסידי נאמר: "...ראו התלמידים [של ר' ליב שרה'ס] כי הוא הולך בתכריכין [...] ויאמר כי נע ונד הייתי בעולם התווה..."³² קיצור דברים אינו תמיד סימן לתימצות. דוגמה לכך עשויים לשמש דברי ר' יודיל "...ששמעתי שהרב הקדוש [נפתלי צבי] מרופשיץ מברך עליהן [על תפוז'דים] שהכל וכל העם מברכים בורא פרי האדמה..."³³ מקורו החסידי של עגנון מנוסח אף הוא בקיצור.³⁴

דוגמה להעתקה מתמצתת מהווה אף הפיסקה שבה כותב עגנון: "ומעשה בצדיק אחד שנתגלגל למקום אחד ולא היה שם מקוה. עמד ומכר חלקו בגן עדן ונתן את המעות לעשות מקוה"³⁵. מקורו של עגנון מספר את הסיפור על ר' נחום מצ'רנוביל וזה לשונו:

פעם אחת בא הרב הנ"ל לעיר קטנה ואנשים בה מעט. ורצה לטבול עצמו במקוה. ויאמרו לו: לא נמצא בכאן שום בית הטבילה, כי המקום ההוא גבוה מאוד, והעיר על הר יושבת, וצריך לזה ממון הרבה על הוצאות לחפור בעומק רב ולמצוא שם מים או מעין שיוכלו עשות מקוה טהרה כדת. ואנשי העיר עניינים המה ואין בידם להוציא הדבר מכח אל הפועל. אז ענה הרב הצדיק: אפשר יש בכם איש אחד אמיד שירצה לקנות עולם הבא שלי,

29. ראה: שמן הטוב ח"ב, סי' כג, עמ' 65; עשר צחצחות. מערכת ד, סי' ג, וע"ע: ר' ראובן מרגליות, גבורת ארי, לבוב (תרצ"א), עמ' 14; יצחק רפאל, ספר החסידות, תל אביב תשכ"ב, עמ' רמב; מ. פייקאז', חסידות ברסלב, ירושלים תשל"ב, עמ' 106; מ. בובר, אור הגנוז, עמ' 308; ט. סילאג'י-ווינדט, הצדיק מקאלוב וקהלתו, תל אביב (תשכ"ט?), עמ' 200-203.

30. הכנסת כלה, עמ' לח-לט.

31. שם, עמ' רכז.

32. ראה: מיכאל לוי רודקינסון, סיפורי צדיקים, למברג תרכ"ד, עמ' 7 (הסיפור שלי!). והשווה: גבורת ארי, עמ' 13 ("...כי ראה שהאדם לבוש בתכריכין של מת..."). בסדר הדורות החדש, עמ' כ, הלשון הוא: "והיה עוסק לתקן נפשות המתים [...] והמה סוככים והולכים בעולם התווה".

33. הכנסת כלה, עמ' שכח.

34. אוהל נפתלי, סי' קמט, בשם ספר תהילה למשה, דף יב.

35. הכנסת כלה, עמ' רט.

המוכן לי מעת מולדתי [!] עד היום הזה? והנה בא אליו איש אחד עשיר ונתן לו סך שלוש מאות ר"כ [רובל כסף] כעד חלקו לעולם הבא בגן עדן. וקנה ממנו בקאג"ס [בקנין אגב סודר] אליבא דרינא. אחר זה לקח הרב הצדיק את המעות שלוש מאות ר"כ הנ"ל ונתן אותם לאנשי העיר לעשות בהם בית טבילה עם מקוה טהרה, וכן עשו³⁶

עגנון עשה שימוש גם בחומר סיפורי על אישים קדם-חסידיים, המצוי באוספים המכילים הן סיפורים על אישים חסידיים והן על אישים לא-חסידיים. דוגמה לכך ראינו לעיל בדברינו על "הנדח". ב"הכנסת כלה" מצאנו קבוצת סיפורים כזאת ברצף אחד, סיפורים אותם שמע ר' יודיל מפייהם של רבי זכריה ורבי ישראל שלמה. עגנון מדגיש ששלושתם עוסקים בנושא הזיווגים. אף-על-פי שכולם סופרו בעל-פה, ולכאורה הן מסורות שעברו מדור אל דור, רומז המספר רמז דק שמקורם בספר מודפס. על רבי זכריה, מספרם של שני הסיפורים הראשונים, נאמר במפורש, כי "סיפר סיפורי מעשיות מן הפנקס..." (עמ' רצה). בהמשך נאמר שסיפוריו דומים "לספר מוסר" וחמיו אומר עליו שהוא עצמו "ספר מוסר ויודע להלביש את דבריו במשל ומליצה" (שם). שלושת הסיפורים (לפי הסדר) הם: לידת מהרש"א, סיפור אחותו של הש"ך ("שפתי כהן") וסיפור האלמנה העשירה שבקראקא. מסיפור אחות הש"ך יש בידינו מקור ראשוני³⁷, אבל השוואה טכסטואלית מוכיחה שעגנון העתיק דווקא ממי שהעתיק מקור זה לתוך ספרו-אוספו. כוונתי לאוסף הסיפורים של ר' מתתיהו צבי סלודובניק, סופר סת"ם אשר בגיל ששים וחמש החליט לאסוף סיפורים חסידיים ולהדפיסם³⁸. הסיפור הראשון על לידת מהרש"א, שסלודובניק מעיד כי שמע אותו מפי אדם מסוים, מתומצת בידי עגנון כמעט עד לבלתי הכר³⁹. עם זאת, ולמרות השמטת פרטים חשובים מסיפורו של סלודובניק, אין ספק שעגנון תימצת אותו מתוך מעשה הגדולים החדש⁴⁰. התימצות של סיפור אחות הש"ך, שהוא פחות דראסטי, מאפשר לנו להקביל מקור לעיבוד:

המקור	הכנסת כלה
...ונהרג גם הוא [רבי מאיר] אז	...ונהרג רבי מאיר אברהם
ובנו הקדוש הש"ך ז"ל ברח לצד אחד ואחותו ברחתה גם היא לצד אחר [!]	וכרחו הם על נפשם. זה ברח לצד אחד וזה ברחתה לצד אחד

36. קהל חסידים החדש, סי' רו.
 37. ר' אברהם יצחק סויבלמן, סיפורי צדיקים החדש, פיעטרקוב תרס"ט, סי' פז. על הספר ועל מחברו ראה במאמרי על כתב יד חסידי מראשית המאה, בתוך: קרית ספר נב (תשל"ז), עמ' 834-842, בספרו פשוט, עמ' קלו. מכא עגנון "מעשה הבעש"ט הקדוש..." והוא סיכום סיפור שבסיפורי צדיקים החדש, סי' ל.
 38. ראה עליו בספרי הסיפורת החסידית, עמ' 51.
 39. כתוצאה מכך אין בסיכומו צירופי מלים הלקוחים מן המקור.
 40. ראה: מעשה הגדולים החדש, סי' נה, עמ' 85-86. סיפור על מהרש"א והוריו המאמצים ראה כבר בספרו של ר' יקותיאל זלמן למברגר, נפלאות הצדיקים, פיעטרקוב תרע"א, עמ' 24-25. יתכן שאף הסיפור "הרב והאורח" (הכנסת כלה, עמ' שדשיז) אינו אלא עיבוד ספרותי של "מעשה נורא מהרב הקדוש ר' ליבער זצ"ל מהנסיין עם האורח". מעשה הגדולים החדש, סי' כא, עמ' 44-47. (סיפור זה נדפס גם בספרו של ר' חיים ליכרזון, צרור החיים, בילגורייא תרפ"ה, סי' קב). הקירבה של "הרב והאורח" לסיפור הכנסת האורחים של אב"ה-בעש"ט (ראה: רחמי האב: קהל חסידים החדש, סי' כה; מעשה הגדולים החדש, עמ' 41) רופפת.

ונסחפה ללהקת עניים מרודים
[...]

ונסחפה לכת של עניים מרודים
מחזרי פתחים עד שהגיעה אצל אחיה
והכירה ושידכה לחמיו לגביר
שנתאלמן מאשתו הגבירה
והש"ך זכרונו לברכה היה שושבינם
ונתן להם מתנת דרשה הבטחתו
שתלד בן זכר
שיאיר את העולם בתורתו
הוא הגאון רבי מאיר זכרונו לברכה
בעל פנים מאירות...⁴¹

והש"ך ז"ל היה השושבין [...] ודרשה גישאנק נתן לו חתנו הש"ך שהבטיח לו כי בעה"ש תוליד לו בן זכר [...] אשר יאיר את העולם בתורתו [...] והוא היה הגאון הר"ר מאיר זצ"ל בעל פנים מאירות...⁴¹

הסיפור השלישי הוא, כאמור, על גורלה של אלמנה צעירה ועשירה בקראקא, אשר עושר רב נפל בחלקה בעקבות לינתם של שני כמרים, שליחי האפיפיור, בבית משרפות הזפת והסיד שלה. עגנון מביא רק את חלקו הראשון של הסיפור המסתיים בנשואי האלמנה עם אלמן עשיר. חלקו השני של הסיפור מתקשר לדמותו של הב"ח, אשר תלמידו שהמיר דתו כמעט המיט אסון על הזוג הנ"ל ועל הב"ח וכלל היהודים. לבסוף בטלה הגזירה בזכות הב"ח, שהשכיח מתלמידו המומר את תוכניותיו המרושעות, ובמעשה נס זה דומה לצדיק חסידי:

הכנסת כלה

המקור

מעשה האלמנה מקראקא שהניח לה בעלה מחוץ לעיר שני תנורים, אחד עושה זפת ואחד עושה סיד. באותו זמן ביקש האפיפיור לבנות לו ארמון חדש שלח שני כמרים מעיר לעיר לאסוף הון הרבה לימים הגיעו לקראקא. כשהגיעו לקראקא עדיין לא האיר היום והיתה העיר סגורה ולא מצאו להם בית לבוא. ראו אורם של משרפות הזפת והסיד ונכנסו שם. אמרו לה לאותה אשה, אהובתנו רעבים וצמאים אנו, בבקשה ממך שימי לחם ויין

...ויהי היום [...] פאפאס [...] ולבנות לו ארמון חדש [...] קרא לשני מאמיניו [...] שיסעו מעיר לעיר [...] ויצברו הון רב [...] עד כי באו לעיר הבירה קראקא [...] עוד קודם אור הבוקר היה עוד סגור ומסוגר [...] ולא היה להם לאן ליכנס [...] שני תנורים [...] זפת [...] לשרוף אבנים לסיד [...] ראו את האור הגדול [...] באו אל בית האשה [...] ויאמרו לה אהובתי עייפים אנחנו מאוד [...] שתעשה לנו לאכול ולשתות [...]

41. מעשה הגדולים החדש, סי' ז, עמ' 25-27. סיפור על בח הש"ך ראה: דברים ערבים, ח"א, לוח התקון, הערה א.
42. הכנסת כלה, עמ' רצב.

לאחר שאכלו ושתו יצאו
 לרחוץ בנהר
 [...]

 עד שטבעו שניהם.
 לאחר שעה באו עבדי האשה לעשות את מלאכתם
 וסיפרו שראו בגדים מונחים סמוך לנהר
 ולא ראו שם אדם.
 הבינה האשה מדעתה שמלבושיהם של
 הכמרים הם שבאו לכיתה באותו לילה.
 הלכה ונטלה את הבגדים
 וגנזה אותם במרתף עד שיחזרו בעליהם.
 [...] כשהרקיבו נפלו מהם מעות הרכה.
 עמדה וגנזה כל המעות.
 אותו הזמן נתארמל שם עשיר אחד
 אב בתורה ורך בשנים.
 קראה האלמנה לשדכן ואמרה לו,
 הא לך מאה דינרים זהב ולך
 ואמור לו אלמנה צעירה זו
 נתנה לי מאה דינרים זהב
 על מנת שאלך ואומר שתשא אותה לאשה.
 וכל כסףך וזהבך ועשרך אינו אלא
 טיפה מן הים כנגד עשרה.
 שמע הגביר ואמר אין זאת כי אם
 מן השם הטוב יצא הדבר.
 מיד לבשה בגדי שבת והלכה אצלו.
 ראה שהיא חנינית וצנועה
 וקידש אותה כדת.
 הניחה את ביתה ואת תנוריה
 באה לדור עמו וראו חיים
 של עושר וכבוד
 וילדה בנים ובנות
 ועשו צדקות גדולות⁴⁴.

אחרי אכלתם [!] הלכו
 להנהר לרחוץ במים את כל בשרם
 ונעשה רוח סערה
 ונשטפו השני אנשים בתוך הנהר [...]

 אחרי כן כאשר הפועלים שלה באו לעבודה
 סיפרה [!] לה אשר סמוך לנהר
 מונח שם מלבושים ואינם רואים שום אדם
 [...] והבינה אשר המלבושים הם
 מהאנשים אשר היו אצלה
 ונטלה את המלבושים
 והניחה בתוך הקיילער [...]

 ומצאה הון רב
 והטמינה לבל יודע לאיש [...]

 ויהי בימים ההם מתה אשתו של גביר אחד
 [...] צעיר לימים ומופלג בתורה [...]

 וקראה להשדכן ותאמר לו [...]

 הא לך מאה רו"כ [...] ולך אל העשיר
 [...] ואמור לו [...] האלמנה הצעירה הזאת
 נתנה לי מאה רו"כ
 שאלך ואומר לך שתשאו אותה לאשה
 וכל כספכם ועושריכם היא
 כטיפה מן הים נגד עשרה [...]

 ואמר בלבו [...] אין זאת כי אם
 מן השם הטוב יצא הדבר [...]

 ותלבש בגדי שבת שלה ותבוא אליו [...]

 וירא כי היא מלאה חן [...]

 ויקדש אותה בחופה וקדושין כדת [...]

 ותעזוב את ביתה [...] ואת התנורים [...]

 ותבוא אל ביתו [...] ויחיו חיים נעימים
 כגדולה בכבוד ובעשירות רב
 [...] ילדה [...] שני בנים [...]

 וגם עשו צדקות גדולות⁴³.

43. מעשה הגדולים החדש, סי' ת, עמ' 28-30.

44. הכנסת כלה, עמ' רצב.

סיפוריו של עגנון בנושא הצדיקים הנסתרים הם דוגמה לאיסוף של מוטיבים סיפוריים חסידיים-פולקלוריסטיים והרכבתם לכדי סיפור שלם.

מסופר על כינוס הנסתרים לשם ביטול גזירה (איסור נשיאת נשים לקטינים)⁴⁵. מקור לכך טרם מצאתי, אך דבריו של עגנון שרוב הנסתרים גרים בברוד⁴⁶ מקורם בסיפור הבא: "פעם אחת פגשתי את הה"ק מהרל"ש⁴⁷ ובקשתיו כי יאמר לי מקום משכן הל"ו צדיקים. ואמר לי כי רובם המה בבראד!"⁴⁸.

בדומה לצדיקים המנסים להתחקות אחר הנסתרים ומשתדלים לבלות במחיצתם את יום השבת⁴⁹, אף ר' יודיל בהכנסת כלה מגיע אל הנסתר ביום ששי⁵⁰. אותו זקן עסק בחפירת טיט. בדומה לבעש"ט בתקופת האתכסיא⁵¹, תיאור הנסתר כבעל מלאכה פשוט מקובל בסיפור החסידי. נסתר זה היה טובל בערב שבת ו"נעשה גבוה בשיעור ראש אחד"⁵². המקור החסידי מספר: "ושמעתי מפי המופלג בתו"ר⁵³ מוה"ר יוסף שיין נ"י, ששמע מפי הרב הצדיק המפורסם ר' בצלאל יהושע זצ"ל מגלונאט, שהעיד כי הרב הקדוש ר' לייב שומר שבת היה בכל שבת גבוה יותר מבימות החול במידת ראש אדם"⁵⁴.

הנסתר שאותו פגש ר' יודיל חי לו ביער בסוכה העומדת תחת עץ. מצאנו בסיפור החסידי צדיק נסתר החי ביער⁵⁵, ואילו רובם חיים בקצה העיר בכתים עלובים המטים ליפול⁵⁶. בבוא ר' יודיל לגלנא הדליק נר על קברו של ר' פתחיה, אחד הנסתרים. איש זה מתואר כיושב כל ימיו בעלית-קיר, אשר אינו יוצא מפתח ביתו אלא בראש השנה. לבושו הקרוע מאפיין את לבושם של הנסתרים, והוא הניח אחרי מותו כתבים⁵⁷. נושא הכתבים, בהם למד הנסתר, ואולי אף כתב אותם, מצאנו בסיפורים על צדיקים נסתרים⁵⁸.

45. הכנסת כלה, עמ' תג.
46. הכנסת כלה, עמ' רנו. על נסתרים בבראד ראה גם: מעשיות ושיחות צדיקים, עמ' 90-91; עליות אליהו, וילנא 1874.
- עמ' 62-63.
47. הרב הקדוש מורנו הרב ליב שרה"ס.
48. דברים ערבים, ח"ב, סיפורים מהה"ק מהר"ה מאפטא, נז ע"א, סי' יב.
49. על הנושא כולו ראה בספרי: הסיפורת החסידיה, עמ' 259-263.
50. הכנסת כלה, עמ' רי.
51. השווה: שבחי הבעש"ט, עמ' מז.
52. הכנסת כלה, עמ' רי.
53. בתורה ויראה.
54. ר' ראובן מרגליות, אור המאיר, לבוב חרפ"ו, עמ' 6. בסיפור "הנדח" (אלו ואלו, עמ' נד) מצאנו מקרה דומה, אלא ששם מדובר על רבו של ה"חזור": "...שמערב שבת אחר הטבילה עד אחר השבת גבה הוא מכל אדם ממש כשיעור שני ראשים". י"ד לבנון (מוטיביוס חב"דיים בהנדח לשי' עגנון) — בתוך: ביקורת ופרשנות, חוב' 16, רמת גן תשמ"א (עמ' 140) מפנה לספר קבוצת יעקב, פרעמישלא תרנ"ז. נז ע"א: קהל חסידים החדש, סי' קמג: הקדמה לספר נייר השם לרש"ש הורביץ, למברג תרכ"ט; שמן הטוב, פיעטרקוב תרס"ה, ח"ב, עמ' 121, סי' קס. בכל המקומות הללו סופר על ר' יהושע ארוך הלוי איש הורוויץ, אב"ד פערמישלא "...כי בכל שבת [...] היה ארוך יותר חצי אמה". גם בספר עשר צחצחות, מערכת ר' אורי מסטרליסק, סי' ח, נמסרת עדות אודות צדיק חסידי זה, אשר "התחיל בכל פעם להתגדל עד שראשו היה ממש מגיע השמימה...", אך אין שם קשר בין הגידול לבין השבת.
55. ראה לדוגמה: מפעלות הצדיקים, סי' 20.
56. ראה: הסיפורת החסידיה, עמ' 257.
57. הכנסת כלה, עמ' רסו.
58. ראה לדוגמה: קהל חסידים החדש, סי' נג; ש"י עגנון, ספר סופר וסיפור, תל אביב 1978, עמ' תכד-תכה.

נסתר אחר ב"הכנסת כלה" הצטיין במלאכתו ועשאה באמונה. הצדיק הגלוי שראהו התאוה כל כך לעמוד על מהותו, עד כי עשה שאלת-חלום⁵⁹, וכמו בסיפורי החסידות אף נסתר זה רגז על הסקרן. שכן התגלותו של הנסתר הביאה עמה את פטירתו מן העולם⁶⁰.

בלא מעט פסקאות ב"הכנסת כלה" אנו נתקלים במוטיבים עממיים מאגיים ומיסטיים. ה'חיצוניים', שדים ושלוחי הסיטרא אחרא מתקשרים להווי התרבותי המתואר ביצירה. "...מעשה בכתו של חייט אחד שהלכה לבית הטבילה, בדרך טעתה והגיעה לחורבה אחת, בא שד וחטפה והביאה לאותה חורבה ושהה עמה שנים הרבה וילדה בנים ובנות, ואלמלא הבעש"ט זכותו יגן עלינו שהצילה מידו היתה מתמקקת בטומאה"⁶¹. נישואין לשד הם מוטיב עממי שחדר גם לתחום החסידי, והמושיע במקרה דנן אינו אלא הבעש"ט. במקום אחר ביצירה מסופר על בתו של נחמיה החולב שנחטפה "על ידי החיצונים ולבסוף נישאה ליהודי כשר"⁶². סיפור חסידי מספר על נערה שהיתה בורחת מדי לילה אל השדים, אך לבסוף ניצלה מהם⁶³.

חטיפה על ידי חיצונים ארעה אף לריבה אחת, בשם ציפורה, בה פגש ר' יודיל במסעיו. "...לילה אחד יצתה לשפוך עביט של שופכין חטפיה החיצונים ונתעלמה עמהם [...] לימים חזרה ולא ניכר בה צלם אלקים [...] פעמים היתה פועה בלשון יוונית ופעמים היתה גועה כבהמה"⁶⁴. תיאור זה קרוב למי שדיבוק נכנס בו, אלא שעגנון אינו מזכיר את הדיבוק במפורש, למרות שבהכנסת כלה מוזכר גלגול נשמות⁶⁵.

מוזכרים אף שדים מסוג ה'פולטרגייסט', המשמיעים בלילות צפצופים משונים וזורקים אבנים⁶⁶. מראיהם "כמראה אדם ורגליהם רגלי תרנגולת..."⁶⁷ שד מסוג אחר הוא שומר הדפין המוזכר בסיפור הנדח⁶⁸.

במקום אחד מזכיר עגנון שהבעש"ט היה מדבר נכבדות במשפחתו של ה'חכם צבי', "מהם בראו גברא (עיינן שאלות ותשובות חכם צבי סי' צ"ג)..."⁶⁹.

59. הכנסת כלה, שם.
60. ראה לדוגמה: מעשיות ושיחות צדיקים, עמ' 90-91; פאר וכבוד, (דברים ערבים השלם, עמ' 300).
61. הכנסת כלה, עמ' שו.
62. שם, עמ' רטז.
63. ראה: דגל מחנה יהודה, סי' סו.
64. הכנסת כלה, עמ' לח.
65. ראה: שם, עמ' שיז; שם, עמ' רעב ("הנשמות שהן תלויות באילנות או צפות על פני המים..."); שם, עמ' קעו (גלגול בכתול).
66. ראה: הכנסת כלה, עמ' רצט.
67. שם.
68. על שומר הדפין ראה: ש"ך ליורה רעה, סי' רעז, ס"ק א'; "...יודוע לחכמי האמת שיש מלאך א' נקרא ש"ד והוא שומר דפין על מי שמניח ספר פתוח ויוצא שמשכח תלמודו". וע"ע: סידור קול יעקב לר' יעקב קאפיל איש ליפשיץ, ח"ב, למברג 1859, סוף הספר; ספר טעמי המנהגים, ח"ב דף לח ע"א, ד"ה: "לא יניח אדם ספר פתוח..."; מ. בן-יהזקאל, ספר המעשיות, תל אביב תשי"ט, ספר חמישי, עמ' 284-285, 436; הרב חיים אורי ליפשיץ, 'שומר דפיס' בתוך: נועם י"ח, ירושלים תשל"ה-ה' עמ' שלו.
69. הכנסת כלה, עמ' קי. ועיינן בספרו של ר' יודיל רוזנברג, נפלאות מהר"ל, לכוך תרע"א, עמ' 53, המביא דברי שו"ת חכם צבי, ושמא שאב עגנון משם?

המקור	הנושא	עמ'
?	ר' רפאל מברשד והאמת	כד
מאורות הגדולים ועוד	אלכסיי וסוסי הבעש"ט	ל
ראה להלן על עמ' שכח	על 'אלה מסעי'	לב
אמרי קדוש השלם [?]	אכילת צדיק לשם תיקון	לב-לג
שמן הטוב; עשר צחצחות	הצדיק מקאלוב	לח-לט
אמרי קדוש השלם	ר' אורי והדוב	נא
אמרי קדוש השלם	ר' אורי אינו מתירא	נב
סדר הדורות החדש;	רמ"ל מסאסוב והיתומים	נח
עשר צחצחות		
עשר צחצחות	שידוכו של רמ"ל מסאסוב	נח
קהל חסידים החדש;	ניגון הקבורה של רמ"ל	נט
עשר צחצחות		
?	קפידתו של רמ"ל	נט
?	על ר' מאיר מפרימישלן	ס
?	הרבי מאפטא מלווה מת	קז-קח
נתיב מצוותיך ועוד	הסתלקותו של ר' מיכל מזלוטשוב	קח
חיי מוהר"ן,	נסיעת ר' נחמן לארץ ישראל	רב
נסיעתו לא"י ועוד		
קהל חסידים החדש	ר' זושא מתענה	רב
אמרי קדוש השלם;	ברכת ר' מאיר מפרימישלן	רז
מרגניתא דר' מאיר [?]		
קהל חסידים החדש	עולם הבא לבונה המקווה	רט
אור המאיר	גבוה בראש אחד	רי
או"ח סי' רמב ס"ק ב	שלחן ערוך של רש"ז	ריא
סיפורי צדיקים ועוד	ר' ליב שרה'ס והמת	רכז
סדר הדורות החדש;	המהלך על החבל	רלג
תפארת היהודי		
נתיב מצוותיך,	שכרות הבעש"ט והתפוח	רנב
קהל חסידים החדש		
דברים ערבים	הנסתרים חיים בברוד	רנו
חיי מוהר"ן; ליקוטי הלכות	היהודי והגזלן	רפז-רפח

רמתיים צופים ;	רצא־רצב	שתיית יי"ש וגלוי אליהו
קהל חסידים החדש ועוד [?]	רצב	הורי מהרש"א ולידתו
מעשה הגדולים החדש ;	רצב	אחות הש"ך
נפלאות הצדיקים	רצב־רצג	האלמנה מקראקא
סיפורי צדיקים החדש ;	שכח	הבעש"ט על 'אלה מסעי'
מעשה הגדולים החדש	שכח	ר' נפתלי מרפשיץ מברך 'שהכל'
דגל מחנה אפרים, פר' מסעי	שלב	על ר' פנחס מקוריץ
אוהל נפתלי	שלו	הבעש"ט על העיר ברודי
נופת צופים ; מדרש פנחס	תי	גוזמאות הרבי מאפטא
?	תיא	קבורת הרבי מאפטא
זכרון טוב ; עשר אורות	תיא	עישון הדרך לצדיקי ארץ ישראל
רמתיים צופים ;		
קהל חסידים החדש ועוד		
זכרון טוב ;		
קהל חסידים החדש		

דברי סיכום

ראינו את זיקתו של עגנון ליצירה העממית ובמיוחד לזו החסידית. חשפנו את המקורות שבדפוס אשר שימשו בעיצוב יצירותיו, וראינו שהן מרגליות ששובצו בכתר היצירה העגנונית. הוכחנו שהשימוש במקורות המודפסים כולל דרכים שונות, כגון: איזכור, העתקה, עיבוד מתמצת ועיבוד בדרך ההרחבה הספרותית-אמנותית. על מקורותיו של עגנון נמנים — כפי שהראנו — אוספי הסיפורת החסידית, בעברית וביידיש, החל מספר שבחי הבעש"ט וכלה באוספים שנדפסו במאה העשרים. בהיותו סופר ולא חוקר, לא היסס עגנון להשתמש בכלים שניים ושלישים, גם בגין העובדה שלא תמיד ידע מה הוא הטכסט הקדום. הוא אף לא ראה פסול בהעתקה מתוך אנתולוגיה חסידית. מאידך גיסא הקפיד מאוד שלא לגלות את מקורותיו, ועשה אף לשם טשטושם. נראה כי רצה ליצור את הרושם שהסיפורים העממיים והחסידיים באו אליו מתוך שמיעה מפי העם. מבין צדיקי החסידות מוזכרים בעיקר בני הדורות הראשונים, ואף עובדה זו תורמת לתחושת הקמאיות של הסיפורים.

אין ספק שחשיפת מקורותיו החסידיים (והאחרים) של עגנון עשויה לתרום תרומה חשובה להבנת היצירות מבחינת המבנים והתכנים. מחקר המקורות של המספר הדגול צועד עדיין את צעדיו הראשונים, אך ניתן לקוות כי המחקר שלפנינו הצעיד אותו צעד חשוב קדימה ובעקבותיו יבואו מי שישלימו את המלאכה.

גדליה נגאל

אוניברסיטת בראילן רמת-גן
אלול תשמ"ג

דאס איז די אנדערע מעשה נוראה ונפלאה וואס דער אפטער האט גהאט באוויזן און אצונד וועלין מיר שרייבן פון דער דריטר מעשה נוראה וואס דער אפטער האט באוויזן :

היות און דער שטאט וויא דער אפטער איז גזעסן איז אין דער שטאט גוועזין איין שיינער יוד דאס הייסט איין קליינר רבי אזוי וויא עס גפונט זיך אפט אין איין שטאט איין שיינער יוד, דער שיינער יוד איז גוועזין זייער גמייך ער האט ניט גוויסט קיין שום האנדיל, רק ער איז נאר גזעסין יומם ולילה און בית המדרש און האט גילערינט. און עטליכע חסידים וואס זייא פלעגין פון אים צו האלטן פלעגין איהם צוא נוף מאכען אין שטאט איין פאר ריינש כדי ער זאל חאטשי האבן לחם צר ומים לחץ. אזוי איז גוועזין כמה שנים זיין פרנסה, היינו וואס דיא חסידים פלעגין אים צו נוף מאכן אזוי האט ער פון דעם גלעפט. אבער ער האט גהאט דריי בתולות איינע איז אלט גיוועזין ניינצעהן יאר, און די אנדרי איינצוואנציג יאר, און דיא דריטע איז אלט גוועזין זעקס און צוואנציג יאר, און זענין גאנגען נאקיט און בארוויס ווארן ער האט ניט פארמאגט זייא צוא קליידען, אזוי האט זיך מיישב געוועזין דעם שיינעם יודס זיין וויב און איז ארום גיגאנגען צום אפטער צדיק און האט זיך פאר אים גיקלאקט און האט אזוי גזאגט : הייליגער רבי, גיט מיר עפיס איין עצה וואס זאל איך טיהען מיט מיינע דרייא בתולות, היינו זייא זענין לאנג קומען צו דער צייט וואס מען דארף און דעם צייט חתונה צו מאכן און איך בין זייער ארום איך האב ניט פון וואנען אפילו זיי מפרנס צו זיין ניט אזוי חתונה צו מאכן ווארין מיין מאן איז אגרויסער שלימזאלניק ער קאן ניט פאר דינען לפרנסת אנשי ביתו רק די חסידים נעמען צו נוף אפאר רייניש בכל שבוע בכדי מיר זאלן האבן עכ"פ צו עסן לחם צר ומים לחץ, וואס זאלן מיר טוהען מיט אונזערע דרייא בתולות פון וואנען וועלין מיר זייא חתונה מאכן און זייא ווערין וואס איין טאג עלטער. אזוי האט זיך אן גרופען דער אפטער צו איר : דיין מאן האט דאך איין שם אין גאנצן געגען פאר איין שיינעם יוד בכך לאזין זעהן דיא חסידים צו אנטלייאן פון זיינט וועגען שיינע קליידער בכדי ער זאל זיך שייין אן טוהן ווארען אז מען גייט אן גטאן אזוי גוט מען יעדער איין שיינע נדבה. און זאלען אויך דיא חסידים פון זיינט וועגין דונגען איין בואד, און אייער מאן זאל ארום פארן און גאנצן געגען ארום אוף הכנסת כלה און אז ער וועט שוין האבן צו נוף גמאכט הופש מעות אזוי זאל ער דעמאלט איין שידוך טאן. אזוי האט זיך ווידער אן גרופען דעם שיינעם יודס וויב צום אפטער : הייליגער רבי, וויפיל זאל זיך מתחייב זיין נדן צו געבען צו איין בתולה ? אזוי האט זעך אן גרופען דער אפטער : אזוי פול ווי פול יעדער צד, דאס הייסט, פון חתן צד, וועט זיך מתחייב זיין צו געבין נדן, אזוי פול זאל זיך אייער מאן אויך מתחייב זיין צו נדן, און זארגט גאר ניט, השי"ת וועט אייך העלפן.

בקיצור, זי איז אוועג גאנגען פון דעם אפטער לביתה און האט דערציילט צו איר מאן וואס דער אפטער האט גהייסן טוהן.

בקיצור, דיא חסידים האבן באקומען שיינע קליידר און האבן אים ג"כ גדונגען איין בואד אוף דער וואך.

בקיצור, דער שיינער יוד איז בשעה מצלחת אוועק גפארין אוף דער מדינה צו מאכן געלד. נוא בקיצור עס איז אזוי געוועזין וויא דער אפטער צדיק האט ייעדער גזאגט האט אום גיגעבן איין שיינה נדבה ווארן ער איז גוועזין באקאנט און גאנצן געגן פאר איין שיינים יוד.

בקיצור, ער האט צו נוף גמאכט מערער פון מאה אדומים אזוי האט זיך דער שיינער יוד מיישיב געוועזין און איז אריין געפארן און איין גרוסער שטאט אריין און האט דיא בויד אפ

גישאפט לכיתו און ער האט זיך גדינגען און איין גאספירי איין אסאבנו סטאנציע בכדי ער זאל זיצן דארטן אגאנצען טאג און לערנען. און האט זיך גהייסן קאכן און דער גאספירוד מוטיג מאל און נאכט מאל און האט גצאלט במזומן פאר דעם עסין. קארץ וויא עס איז אוועק גאאנגען עטליכע טאג זינט ער איז אלטס גיזעסין און דער גאספירוד אזוי איז דעם בעל הבית זייער קשה גוועזין און האט גזאגט צו זיין וויב: איך פאר שטייא נוט וואס דאס באטייט וואס דער סוחר זיצט שוין בכאן כמה ימים אין דער סטאנציע און צאלט פאר זיין עסין כאחד מהגידים, און ער זעהט ניט ער זאל האבען עפיס איין סחורה צו פארקויפן אודער ער זאל עפעס איין מין סחורה קויפען. און האט זיך מיישיב געוועזין און האט אריין גשיקט צו אים מעקלירס בכדי זייא זאלען אים פרעגן צו ער דארף עפיס סחורה צו פארקויפן צו דארף ער סחורה צו קויפן. אזוי האט דער שיינער יוד גיענפירט צוא דיא מעקלירס ער דארף ניט קיין סחורה צו קויפן, און אויך ער האט ניט קיין סחורה צו פארקויפן. אזוי האט זיך מיישב גיוועזין דער בעל הבית און האט אריין גשיקט צו אים איין שדכן. האט אים דער שדכן גיפרעגט אויב ער דארף ניט עפעס איין שידוך צו טאן? אזוי האט ער גזאגט אז ער דארף יוא איין שידוך, נאר ער וויל האבן איין יונגיל ער זאל קאנען גיט לערנען. אזוא האט דער שדכן אים גיפרעגט וויא ער הייסט, און פון וואנן ער איז? אזוי האט ער גיענפערט דרך משל ער איז איין כראדיר און הייסט יודיל נאטנזאהן. בקיצור, דער שדכן האט דעהערט דעם נאמן יודיל נאטנזאהן, האט ער זיך זייער גיט גוויסט אז ר' יודיל נאטנזאהן פון בראד איז זייער פר נאנט אויף דער גאנצער וועלט פאר איין גרויסר גביר. אזוי האט דער שדכן גזעהן ארויס צו זוכין און דער שטאט אויך איין גרויסן גביר — אזוי ווי ר' יודיל נאטנזאהן וגם אזעלכער גביר וואס זיין יונגיל זאל קאנען גיט לערנען. אזוי האט אום דער שדכן גיפרעגט וויפול ער וויל זיך מתחייב זיין נדן? אזוי האט דער שיינער יוד גזאגט: וויפול פון חתן זייט וועט זיך מתחייב זיין נדן — אזוי פול וועט ער גם כן געבן, אזוי האט זיך אן גרופן דער שדכן פון חתן צד וויל זיך מתחייב זיין שנים עשר אלף אדומים. אזוי האט זיך אן גרופן דער שיינער יוד: נא איך וועל אייך געבן שנים עשר אלף אדומים. און דאס איז צו וויסן אז דער שיינער יוד האט גאר קיין שום ליגין ניט גזאגט, היינו ער איז גוועזין פון אגרויסער שטאט, און דער שטאט איז געוועזין דארטן איין גרויסער מאן וואס ער איז פר נאנט געוועזין אוף דער גאנציר וועלט. און דער שיינער יוד, האט אויך גהייסן דעם נעמליכן נאמן אזוי וויא דער גביר האט גיהייסן, נאר ער איז גוועזין איין גימיינר מאן. און דאס וואס ער האט זיך מתחייב גוועזין שנים עשר אלף אדומים איז מחמת ער האט גוואלט אזוי מקיים זיין די דיבורים וואס דער אפטער צדיק האט אן גזאגט, היינו וויא פיל פון חתן צד. וועט מען זיך מתחייב זיין. בקיצור, דער שדכן האט גיבראכט דאס יונגיל דעם חתן בכדי ער זאל אים פרווון אויב ער קאן גוט לערנין.

בקיבור, דאס יונגיל איז אים זייער גיפעלין און דאס יונגיל האט געקנט גוט לערנען, ואחר זה האט דער שדכן צו נויף גבראכט דיא מחותנים, היינו ער האט גיבראכט דעם שיינעם יוד גם החתן זיין פאטער און ער האט דארטן ווידער אמאן גיפרובט דעם חתן. הכלל, דער חתן איז אים זייער גיפעלין און מען האט צו מזל תנאים גימאכט. נוא דער שיינער יוד האט דאך גהאט בייא זיך ערך מאה אדומים אזוי האט ער זיך דאך גוואלט שטעלין וויא איין לייט אזוי האט ער צוטיילט דיא מאה אדומים, היינו פופציג אדומים האט ער גיגעבן דעם שדכן פאר זיין שדכנות, און דיא אנדעריי חמשים אדומים האט ער איבער גילאזט דעם חתן איין דיזנו און האט זיך דארטן נאך פאר האלטן אפאר טאג אחר התנאים מחמת ער האט אלטן גוואלט עוסק זיין מיט דעם חתן בעניני הלימוד.

בקיבור, דער שיינער יוד האט זיך גיזעגנט און איז מיט די תנאים אהיים גיפארין. בקיצור, דער שיינער יוד איז אהיים געקומען מיט איין גרויסער שמחה און האט צובראכן אלע טעפ, און

האט זיך בארומט פאר זיין וויב אז ער האט איין גוטען שידוך געטאן און האט באקומען איין חתן וואס ער קאן גוט לערנין. דער נאך האט אים גיפרעגט זיין וויב וויא פול ער האט זיך מתחייב גיוועזן נאדן? אזוי האט דער מאן גזאגט צוועליף טויזנט רענדליך. אזוי האט זיך דאס וויב ביים קאפ אן גחאפט און האט צו אים גזאגט: וויא פאלסטו אויס אזוי פול מחייב צו זיין ווי וועסטו באקומען צוועלף אלף אדומים? אזוי האט איר מאן גזאגט איך האב דאך אזוי מקיים געוועזן וויא אזוי די האסט מיר גזאגט פון דעם אפטער צדיק וועגין, היינו וויא פול פון חתן צד וועט מען זעך מתחייב זיין אזוי פול זאל איך מיך אויך מתחייב זיין, און פון חתן צד האט מען גיזאגט צוועליף אלף אדומים אזוי האב איך אויך גזאגט צוועליף אלף אדומים.

בקיבור, דאס וויב האט גענומען דיא תנאים און איז מיט די תנאים געגאנגען צום אפטער. נוא דער אפטער האט גענומען דיא תנאים און האט זיי איבער גליינט און האט איר געווינטשן מזל טוב, און האט געזאגט צו איר זארג נאר ניט אויף דעם וואס ער האט זיך אזוי פיל מתחייב גיוועזן ווארין בייא גאט איז גאר גלייך עס זייא מען איז מחייב חמשים אדומים נאדן און עס זיי ווען מען איז מתחייב צוועליף אלף אדומים, אזוי קען אלץ גאט העלפן. קארץ זיי איז אהיים געגאנגן צוריק פון דעם אפטער מיט איין פרייליך הארץ און האט דאס איר מאן דערציילט.

בקיבור, וויא אס איז געקומען נאהונט פון פורים אזוי האט געשיקט דער מחותן פון חתן צד צום מחותן פון כלה צד, היינו צו ר' יודל נאטינזאהן דרך משל קיין בראד אזוי האט ער געשיקט משלוח מנות און האט גישריבן אז די כלה זאל מקבל זיין אויף הער ליזאנסיק דאס משלוח מנות, און מען זאל זעהן אז קודם פסח זאל מען צוריק שיקען משלוח מנות צום חתן אויף דעם פאסט. און צו וויסן אזוי וויא דרך משל ר' יודל נאטינזאהן האט קיין קינדער ניט גהאט. אזוי אויך דער שיינר יוד וואס ער האט זיך גימעלט אז ער הייסט אז וויא דער גביר אזוי האט דער גביר קיין קינדער ניט גהאט. נוא וויא דאס משלוח מנות איז אן געקומען דרך משל צוא ר' יודל נאטינזאהן אזוי האט ער זיך זייער פארווינדרט, און האט גזאגט צו זיין וויב: וואס קען דאס באטייטן וואס איינער האט זיך גימעלט אז ער איז אז פון דער דאזיגער שטאט וואס איך און הייסט אזוי וויא איך, עס קאן אנדרש ניט זיין, אז עס מוז זיין אין דער שטאט אויך אזוי איין עושר וויא איך און יענער האט יוא קינדער און מעג אפשר זיין נאך מער עושר פון מיר נאר יענער איז ניט מפורסם און איך בין יוא מפורסם, איבער דעם איז דאס משלוח מנות צוא מיר אן געקומען.

בקיבור, ער זאגט צוא זיין וויב: וויסטו וואס, איך וועל דאס משלוח מנות אן נעמען און וועל אויך קודם פסח צוריק שיקען צום חתן מתנות, ווארין דאס איז קיין גרויסע זאך ניט, ווארין דיא מתנות האבן דאך איין ווערט ניט אויב איך וועל זיך נארין מיט עטליכע רענדליך אודער איך וועל יענעם נארין מיט עטליכע רענדליך לאזן מיר אנמסטן זעהן וואס דארו וועט ארויס שטאמפין, און האט צו גענומען די מתנות און האט אויך קודם פסח צוריק געשיקט מתנות צום חתן גלייך ער וואלט בעצמו גיוועזן דער מחותן.

בקיבור, וויא עס איז געקומן קודם שבת נחמו אזוי שיקט דעם חתן זיין פאטר איין בריב צוא ר' יודל נאטינזאהן דרך משל, אז מען זאל מאכן בשבת נחמו דעם פאר שפיל, און על יום רביעי וועלין זיי קומען צו דער חופה. און מען זאל תיכף צוריק שרייבן אויב מען וועט אזוי טוהן אזוי ווי ער האט גשריבן. נוא וויא דאס בריוול איז אן געקומען האט ער ווידער אנגהויבן צו שמועסן מיט זיין וויב בסוד און זאגט צו איר: וואס טוט מען היינט מיין וויב? מיילע, משלוח מנות האט מען גקאנט אויספירן צו שיקען איינער צום אנדרן, אובףר חתונה מאכן קאן מיר דאך שוין ניט אויספירן ווארן מיר האבען דאך קיין קינדער ניט, מיט וואס זאלין מיר דעם חתונה מאכן? אזוי רופט זיך אן דאס וויב צו ר' יודל נאטינזאהן: וויסטו וואס, איך וועל דיר זאגין מיין מאן מיר האבן שוין ביז אהער גיבלאנדיט לאזין מיר וויטר בלאנדזין, און לאזין מיר צוריק שרייבן אז מיר מאכן איין פארשפיל און מיר זענין זיך מכין אויף דער חתונה. לאזין מיר אונמיסטין זעהן וואס

דארום וועט אויסשטאמין. עס מוז גרויס זיין אין דער שטאט נאך איינער וואס ער הייסט אזוי ווי דו, און עס קאן זיין אז ער איז מער עושר ווי דו, נאר יענער איז ניט מפורסם בכך אז די מחותנים וועלין אהער אן קומען אזוי וועט דאך דאס איין קול האבן אזוי וועט דיא זאך מפורסם ווערן אזוי וועט יענער דעהערין אזוי וועט יענער זיך בוודאי מערקן אז ער איז דאס דער מחותן ניט דו. בקיצור, דער ר' יודל נאטינזאהן האט זיך אן גערופן צו זיין וויב: דו האסט רעכט! און האט תיכף צוריק גשריבן אז מען האט רעכטוג זייער בריוו דערהאלטן, און מען מאכט בשבת נחמו דעם פאר שפיל און על יום הרכיעי איז מען זיך מכין צו דער חופה.

בקיצור, מען איז ארויס געפארן פון דעם חתן צד אויף דער חתונה מיט איין גרויסן אופציג, היינו מיט דרייסיג קאלים עסין און דרייסיג בואדין מיט ברויטשקס. און די מחותנים זענן גיבליבן שטיין ערך צווייא מאל וויט פון דער שטאט פון כלה צד און מען האט אריין געשיקט איין שטיפעט מיט איין בריוו אזוי פון דרך משל צו ר' יודל נאטינזאהן אז מען זאל אקעגין פארן די מחותנים פון חתן צד. נוא וויא באלד דער בריוו איז אן געקומען צו ר' יודל נאטינזאהן אזוי האט זיך שוין ר' יודל נאטינזאהן גאר ניט גהאט מיט וואס אקעגין צו פארין ווארן ער האט דאך קיין קינדער נישט גהאט.. נוא בקיצור, די מחותנים האבן דארטן גיווארט צוויי טאג און קיינער איז ניט געקומען צו אקעגין פארן.

בקיצור, דער מחותן פון חתן צד מיט אלע מחותנים האבן גמוזט בחרפה אליין אריין פארן אין שטאט אריין, אן פאראדי מיט גרויס עגמת נפש, און האבן זיך אפגנומען כמה סטאנציעס. און דער מחותן פון חתן צד האט מיט גנומען אלע בריוולייך וואס ר' יודל נאטינזאהן האט אים גהאט געשיקט און איז מיט זייא אריבער געגאנגען צו ר' יודל נאטינזאהן. און וויא ער איז געקומען צו ר' יודל נאטינזאהן אזוי האט אים ר' יודל נאטינזאהן שלום געגעבן. אזוי באלד האט אן גהויבן דער מחותן פון חתן צד צו זאגן צו ר' יודל נאטינזאהן: ווי פאלט איר אויס אונז אזוי איין עלבון אן צו טאן היות מיר ווארטן וין צוויי טאג בכדי מען זאל אקעגין פארן דעם חתן אזוי וויא דער זוטן איז, ואין קול ואין עונה. אזוי רופט זיך אן ר' יודל נאטינזאהן: קאנט איר מיך דען? אזוי קוקט אים אן רעכט דער מחותן פון דעם חתן און זאגט: ניין, איך קען איך גאר ניט. נאך דעם איז געגאנגען דער מחותן פון דעם חתן און האט ארויס גענומען דיא בריוולעך וואס ר' יודל נאטינזאהן האט גיהאט געשיקט צו דעם מחותן פון דעם חתן, היינו דאס ערשטע בריוול וואס ער האט גיהאט געשיקט בשעת ער האט מקבל געוועזן די משלוח מנות צו דער כלה, וגם דאס אנדרע בריוול, בשעת ער האט גהאט געשיקט משלוח מנות קודם פסח צום חתן וגם דאס דריטע בריוול וואס ער האט מקבל געוועזן דאס איגרת אז מען זאל מאכן איין פארשפיל. אזוי האט זיך אן גרופן ר' יודל נאטינזאהן די אלע בריוולעך זענן אמת ווארן איך האב מיר גיטראכט מן הסתם איז דאס ניט קיין ליגן אז איינער וואס ער הייסט אזוי ווי איך האט זיך בוודאי גמוסט מיט איך משדך זיין נאר יענער איז אובער ניט מפרסם אזוי וועט איר דאך יענם גיט קאנען אפזוכן אזוי האב איך דאך אונמיסטן געטאן כדי יענער זאל גיוואר ווערין און זאל זיך מעלרין אבער איך אליין בין נאר נישט אייער מחותן ווארין איך האב דאך נאר קיין קינדער ניט.

בקיצור, דער מחותן פון חתן איז גיבליבן שטיין און גרויס עגמת נפש, אזוי האט זיך אן גרופען ר' יודל נאטינזאהן: קומט מיט מיר אין בית המדרש אריין טאמער וועט איר אים דארטן דערקען.

בקיצור, ר' יודל מיט דעם מחותן של החתן זענען געגאנגען אין בית המדרש אריין. אחר התפלה אז דער עולם איז זיך שוין צוגאנגען אזוי האט ער געזעהן אז אין בית המדרש איז געווען איין באזונדער שטיבל און אין דער שטיבל זיצט דארט איין יוד און לערינט דארטן אין איין גמרא. אזוי האט געזאגט דער מחותן צו ר' יודל נאטינזאהן: אט דער איז מיין מחותן וואס ער

זיצט איבער דער גמרא. אזוי האט געזאגט ר' יודל צו אים: גייט צו אים צו כמתן ובנחת בכדי ער זאל ניט מבוש ווערן.

נוא בקיצור, דער מחותן איז צו געגאנגען און וויא באלד דער מחותן פון דער כלה האט דערזעהן זיין מחותן של החתן, אזוי האט ער זיך אויף גהויבען און האט אים געגעבן שלום און האט זיך זייער מיט אים גוויטעט. און האט צו אום גזאגט ווי דער זיטן איז, היינו: וואס מאכט איר גוטס, וכדומה. אזוי רופט זיך אן דער מחותן של הכלה: וויא פאלט איר אום זיך מחייב צו זיין צוועלף אלף אדומים? איך זעה דאך אז מען קען אייך אפילו גאר ניט אין שטאט, און אזעלכער וואס איז זיך מתחייב צוועלף אלף אדומים דער האט איין גרויסן שם פאר איין גרויסן עושר. אזוי רופט זיך אן דער מחותן של הכלה: זאגט ניט מיין ליבער מחותן עס וועט ב"ה אלץ רעכט זיין, נאר אבער פאר דער האנט דאס הייסט איירער מיט וועלין אנהייבן עפיס צו טאן, אזוי בעט איך אייך צו מיר אויף איין נאכט מאל. און האט אים געבעטן ער זאל דער וויל אביסעל ווארטן ביז וואנן ער וועט לויפן אהיים בכדי מודיע צו זיין דעם וויב בכדי זיא זאל זיך מכין זיין אויף איין נאכט מאל.

בקיצור, דער מחותן איז דער ווייל גיבליבן ווארטן אין בית המדרש, און דער מחותן של הכלה איז גישווינד אהיים געלאפן בכדי ער זאל מודיע זיין דעם וויב. און ווי באלד ער האט מודיע געווען זיין וויב אזוי איז דאס וויב גישווינד געלאפן צום אפטער צדיק און האט אים אלדונג דערציילט אזוי האט איר דער אפטער גזאגט: זארגט גאר ניט, גאט וועט העלפן. נאר גייט גשווינד און שיקט קולון איין עוף און מאכט אויף אייער מחותן איין נאכט מאל. בקיצור, די מחותנותי אין נישווינד צוריק געלאפן און האט געשיקט די כלה קולען איין האן בכדי זיא זאל מאכן פאר דעם מחותן איין נאכט מאל.

בקיצור, ווי די פלה איז גשווינט גלאפן מיט דעם האן צום שוחט, און פארהייליגט וואס זיא האט זיך גהאיילט אזוי האט זיא ניט רעכט גוט צו גבונדן דעם האן, אזוי האט זיך דער האן אויף דעם וועק אום גריסן פון איר און איז אוועק גיפלוגן איבר די פלוט. און די כלה האט גוואלט זיך אריבער דראפן איבר די פלוט אזוי האט זיא זיך זייער צוריסן דאס קליידרול מיט דעם העמד.

בקיצור, איר מוטער האט געזעהן אז זיא קומט ניט צוריק מיט דעם האן אזוי האט זיא נאך געשיקט די אנדערע בתולה, און דער נאך די דריטא בתולה, און דער נאך איז אליין אויך געלאפן צום שוחט. קורץ זייער זענען אלע פיר נאך גלאפען דעם האן און עס איז אום-מיגלך צו חאפן. קורץ דער האן איז אריין פאר נאכט צו אין איין הייל אריין אין דיא מחותנותי מיט אלע דרייא בתולות זענען נאך גלאפן אין דער הייל אריין און האבן דארטן געזעהן וויא עס ברענט דארטן איין אוצר. קארץ זיי האבן אן גהויבן אלע פיר צוא ראטיוען דעם אוצר און האבן אריין גנומען דעם אוצר. קורץ זייער האבן אריין גענומען דעם אוצר אין די פארטיכער און אין קליידלך און אין די העמדער ביז וואנן זיי האבן פארנומען דעם אוצר אין גאנצן אין האבן אום פאר דזוויגיט מיט גרויס מוא ביז אהיים. דער נאך האט אריין גענומען די מחותנותי אין איין פארטך אריין פול רענדלעך און איז גלאפן אין דיא נאספירים אריין ווי דיא מחותנים זענען איין גישטאנען און האט געזאגט צו דעם בעל הבית איך גיב אייך דער ווייל די רענדלעך במשכון און איר זאלט שאפן פאר מינע מחותנים עסין און טרונקן היינו אלער לייא גיטראנקן וואס יעדער וועט פארלאנגן און איך וועל אייך אלדונג בצאלך במיטב. דערנאך איז זיא אריבער גלאפן צום אפטער צדיק און האט אים אלץ דערציילט. אזוי האט דער אפטער גהייסן אז ביידע צדדים זאלען איין לייגן בייא אים דעם נאדן. קורץ מען האט ביים אפטער צדיק איין געלייגט עשרים וארבעה אלף אדומים און מען האט אפגלייגט די חתונה אויף עכט טעג שפעטער, און מען האט הערשט אנגהויבען צו שניידן סחורה בעט צייג עבור הכלה.

בקיצור, עס איז גוועזין זייער איין פרייליכע חתונה. בקיצור, ער האט שוין גיהאט מיט וואס חתונה צו מאכן די אנדרע צוויי בתולות אויך בעשירות גדול, און אחר כל אלה איז אים גיבליבן איין גרויס עשירות.